

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

Магістерська робота

Тема: ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СЕНСОРНОГО
РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Виконала: Шумара В.В.,
магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту
« » листопада 2021р.

Науковий керівник:
к.п.н. І.Г.Данильченко

Завідувач кафедри
_____ Л.П. Загородня

Дата захисту: « » грудня 2021 р.

Оцінка _____ Підпис членів ЕК:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	
1.1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку	9
1.2. Особливості сенсорного розвитку в дітей раннього віку	17
1.3. Характеристика педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку	24
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	
2.1. Характеристика рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку	38
2.2. Реалізація педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку	53
2.3. Аналіз результатів дослідження	65
Висновки до другого розділу	76
РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ	78
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з основних проблем на сьогодні є створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного й духовного розвитку кожної дитини, формування її життєвих компетентностей. Тому одним із головних завдань педагога полягає в тому, щоб створити належні умови для самостійного розвитку дитини, прояву її особистісного потенціалу. У Базовому компоненті дошкільної освіти, Коментарі до Базового компонента, програмах розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі», «Дитина», «Українське дошкілля» та інших виокремлено сенсорний розвиток як базову основу формування всіх ключових компетентностей дитини дошкільного віку.

Освітній напрям Базового компоненту дошкільної освіти «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» спрямований на формування знань дитини щодо властивостей предметів, зокрема матеріалів, з яких виготовляють речі (пластик, папір, метал, тканина, гума, глина тощо) та сформованість умінь розглядати конструкції, виокремлювати їхні основні складові, співвідносити за розмірами, формами, розташуванням, аналізувати та оцінювати результат своєї роботи та роботи однолітків, вносити корективи, виправляти помилки [1]. У освітній програмі «Українське дошкілля» серед окреслених завдань із сенсорного розвитку визначено забезпечення умов для оволодіння дітьми раннього віку загальноприйнятими еталонами як засобами для обстеження реальних предметів [44]. У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» одним із основних завдань сенсорного розвитку дітей раннього віку визначено вдосконалення навичок сприймання, обстеження різних предметів, спостереження за ними, розширення простору для самостійних дій, збагачення життєвих вражень [45].

Таким чином, Базовий компонент дошкільної освіти, чинні програми розвитку дітей дошкільного віку сенсорний розвиток дітей раннього віку вважають необхідним складником в освітньому процесі ЗДО. Тому визначення педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку є актуальним теоретично-методичним завданням.

Проблема сенсорного розвитку дошкільників перебуває в центрі уваги багатьох психологів та педагогів (Л. Божович, Л. Венгер, Т. Дронова, О. Запорожець, Є. Ігнат'єв, С. Кулачківська, В. Мухіна, Л. Олійник). Учені-психологи Л. Венгер і О. Запорожець наголошують на важливості сенсорного розвитку серед завдань дошкільного виховання, і який впливає на успішність подальшої соціалізації й навчання дитини.

Н. Венгер, Т. Дронова, С. Кулачківська, Л. Олійник довели, що сенсорний розвиток виступає важливим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів. Л. Венгер виокремив і дослідив два шляхи засвоєння системи сенсорних еталонів – перцептивний та інтелектуальний. Перцептивний шлях став основою розробки способів сенсорного розвитку дітей 3-го року життя.

Л. Божович, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна досліджували шляхи і засоби сенсорного розвитку дітей раннього віку. Серед різних шляхів і засобів сенсорного розвитку дошкільників науковці вважали образотворчу діяльність як найбільш сприятливу для розвитку органів чуття дитини.

Відомі європейські вчені в галузі педагогіки М. Монтесорі, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, та ін. підкреслювали значення розвитку сенсорних чуттів задля формування уявлень про довкілля і пропонували свої підходи щодо вирішення цієї проблеми. Так, М. Монтесорі розробила дидактичний матеріал, спрямований на сенсорний розвиток дітей дошкільного віку, який і сьогодні займає певне місце в методиці сенсорного розвитку дітей у закладах дошкільної освіти.

Сучасні дослідники-педагоги Т. Денисенко, В. Драгунський, С. Лобода також приділяють значну увагу проблемі сенсорного розвитку дітей 3-го року життя. Т. Денисенко виокремила етапи виховання сенсорної культури в дітей даного віку; С. Лобода запропонувала спеціально організовані ігрові заняття із виховання сенсорної культури засобом сенсорних дидактичних ігор. З. Богуславська, В. Інжестойкова, Т. Комарова, Є. Корзакова, Н. Сакуліна, О. Усова, Є. Фльоріна довели вплив образотворчої діяльності на розвиток

органів чуття дитини. Т. Козакова, Т. Дронова, Т. Комарова, Т. Кривошея, Л. Сухар досліджували особливості навчання дітей дошкільного віку малюванню, ліпленню, аплікації, конструюванню. А. Богуш, О. Леушина, Е. Щербакова досліджували окремі психічні процеси: зорові, слухові, кінестетичні сприймання дошкільників, завдяки яким відбувається формування пізнавальної активності дошкільників.

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття й формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їхню форму, колір, величину, розташування в просторі, а також запах, смак тощо. Важливим є сенсорний розвиток саме в ранньому віці, адже цей вік найбільш сприятливий для вдосконалення органів чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Педагоги справедливо вважали, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з базових компетентностей дошкільників.

Для ефективного сенсорного розвитку необхідно враховувати відповідні умови. На нашу думку, до них можна віднести: створення предметно-розвивального середовища, організацію системи ігор-занять з сенсорного розвитку, тісну взаємодію з батьками вихованців тощо.

М. Монтессорі однією з перших акцентувала увагу на значенні розвивального середовища в процесі сенсорного розвитку дошкільників; вона довела значення вільної самостійної діяльності в предметно-розвивальному середовищі в сенсорному розвитку дошкільників, в розкритті внутрішнього потенціалу дитини.

Л. Лохвицька розробила основні принципи облаштування розвивального середовища для дітей раннього віку (принципи взаємодії, активності, динамічності, вільного центрування, емоційного комфорту, естетичності, зв'язок з реальним життям, урахування вікових особливостей дітей).

Створенню предметно-розвивального середовища приділена увага в чинних програмах розвитку дітей дошкільного віку «Дитина», «Українське дошкілля», «Я у Світі» та інших.

У процесі сенсорного розвитку вихователь тісно співпрацює з батьками дітей: залучає їх до оновлення предметно-розвивального середовища, пропонує їм ігри для сенсорного розвитку, проводить для батьків консультації щодо організації роботи з сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Важливо також з метою сенсорного розвитку дітей раннього віку організовувати ігри-заняття, які сприятимуть формуванню та закріпленню знань дітей про сенсорні еталони.

Отже, актуальність, суспільна значущість проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку і обумовили вибір теми нашого дослідження: **«Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Об'єкт дослідження: процес сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку;
2. охарактеризувати педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку;
3. виявити критерії, показники і схарактеризувати рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку;
4. експериментально перевірити педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку;
5. розробити рекомендації для вихователів щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Гіпотеза дослідження: сенсорний розвиток дітей раннього віку буде ефективним за таких педагогічних умов:

- створення предметно-розвивального середовища для дітей раннього віку;
- організації системи ігор-занять з сенсорного розвитку;
- співпраці закладу дошкільної освіти з батьками дітей раннього віку.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження; емпіричні – анкетування вихователів, цілеспрямоване спостереження за діяльністю дітей і вихователів; аналіз навчально-виховних планів вихователів і чинних програм; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); статистичні – якісний і кількісний аналізи результатів експериментального дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що науково обґрунтовано педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку; виявлено критерії, показники і схарактеризовано рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Практичне значення дослідження: розроблена система роботи з сенсорного розвитку дітей раннього віку. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані в практиці роботи закладів дошкільної освіти, освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти, у процесі післядипломної підготовки фахівців спеціальності 012 «Дошкільна освіта» та перепідготовки педагогічних кадрів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження викладено у виступах на науково-практичних конференціях: III Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» (18-19 березня 2021 р., м. Глухів); щорічній звітній науковій конференції учнів та здобувачів вищої освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка із заочною участю (11-12 березня 2021 р.); XVI Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика» (10-11

березня 2021 р., м.Полтава); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Педагогічна освіта у вимірі інноваційних освітніх реалій» (11-12 травня 2021 р., м. Одеса); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти (22.09.2021. м. Кам'янець-Подільський).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 2 публікаціях.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1.1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку

У дітей раннього віку активно розвиваються органи чуття. При цьому головною умовою їх повноцінного розвитку є розвиток сенсорики, адже рівень сенсорного розвитку дитини безпосередньо впливає на її естетичне, розумове та фізичне виховання. При цьому під сенсорним розвитком розуміється те, наскільки повно малюк бачить, чує і відчуває навколишній світ.

Значення сенсорного розвитку дітей раннього віку неоцінимо в розвитку особистості. Сенсорний розвиток є базою для інтелектуального розвитку дитини, а саме:

- структурує і впорядковує дитячі враження від спілкування із зовнішнім світом;
- стимулює розвиток спостережливості та уваги;
- робить позитивний вплив на естетику дитини;
- стає базою для розвитку фантазії та уяви;
- готує малюка до взаємодії з реальним світом;
- дає малюку можливість навчитися новим методам предметно-пізнавальної діяльності;
- формує сенсорні еталони;
- дозволяє розширити словниковий запас;
- робить вплив на рівень розвитку слухової, зорової, образної, моторної пам'яті [49].

Ураховуючи важливість сенсорного розвитку для особистості, визначимо його сутність. Тлумачний словник української мови поняття «сенсорний» потрактує як «пов'язаний з чуттям, з органами чуття» [57]. У тлумачному словнику психологічних термінів поняття «сенсорики» визначено як «система

психічних явищ, яка забезпечує хоча б мінімум пізнання суб'єктом світу; разом з переживанням і пам'яттю входить до складу філогенезу і онтогенезу психіки, та узагальнює ряд її форм: зорову, слухову, нюхову, дотикову, кінестетичну, тактильну, термічну, акселераційну. Кожна із форм сенсорики розкривається наступною мінімальною системою понять: подразник, рецептор, аналізатор, відчуття, сприйняття, пам'ять, образ, уявлення» [58].

Проблемам сенсорного розвитку і виховання особистості присвячені праці видатних педагогів Ф. Фребеля, М. Монтесорі, О. Декролі, К. Ушинського, Є. Тихеєвої, С. Русової, які відзначали сенсорний розвиток як один із основних складників виховання дошкільників.

Я.-А. Коменський вважав розумове виховання важливим засобом формування особистості дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, як зазначав науковець, є розвиток чуттєвих основ мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає пам'яті образи дійсності, яка зберігає їх протягом усього життя. Починати навчання він рекомендував не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. У процесі розумового виховання важливу роль відіграють відчуття й уявлення, думки і слова, мова і дії [37].

Ж. Ж. Руссо стверджував, що у процесі виховання дитини, її треба навчити дивитись, слухати і торкатись, і не тільки дивитися та слухати неухважно, а й до усього доторкатися, прислухатися, затримувати в руці [37].

Ф. Фребель пропонував для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей, підготовки до школи використовувати різноманітні ігри. Він розробив дидактичний матеріал для формування уявлень дітей про форму, величину, просторові відношення, числа. Вчений стверджував, що дитина від народження наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності. А розвиток прагнення до пізнання реалізується в дітей через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу [37].

К. Ушинський великого значення надавав наочності у процесі розумового виховання. Він наголошував на необхідності того, щоб предмет безпосередньо відображався в душі дитини, її відчуття у цьому процесі перетворювалися на поняття, а з понять складалася втілена в слові думка [37].

М. Монтесорі розглядала сенсорний розвиток як важливий складник і основу формування особистості, зокрема, вона вважала, що без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання, на її думку, є підґрунтям розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не лише вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість їй самостійно набути знання і відкрити свій внутрішній світ, що важливіше, ніж подання інформації дорослим. Дидактичний матеріал, який розробила педагог, спрямований на розвиток окремих сфер відчуттів, забезпечує навчання дітей розрізняти форму, колір, вагу тощо [38].

Л. Венгер і О. Запорожець сенсорний розвиток розуміють як сприйняття дитини та формування в неї уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ: форму, величину, колір, положення в просторі, а також про запах, смак, звук тощо [7].

За визначенням О. Запорожця, сенсорний розвиток – це психофізіологічний процес, який відбувається у процесі поступового накопичення інформації про якості й властивості предметів та явищ довкілля, а також відношень між ними [22].

З точки зору З. Дорошенко, у процесі сенсорного розвитку в дитини розвиваються відчуття й сприймання, формуються уявлення про властивості предметів, тобто їх форму, розмір, колір, положення в просторі тощо [14].

Сенсорний розвиток у подальшому слугує основою для розвитку логічного пізнання, завдяки якому пришвидшується накопичення нових відчуттів, відбувається їх включення до раніше створеної системи знань і досвіду. Чим вище сенсорний розвиток у дитини, тим більше явищ навколишнього середовища вона може сприймати.

Погляди науковців на сутність сенсорного розвитку дозволяють зробити висновок про те, що сенсорний розвиток пов'язаний зі сприйманням і відчуттям. Визначимо їх сутність. Р. Павелків сприймання відносить до психічного процесу, який дозволяє відобразити в мозку предмети і явища в цілому, разом з їх властивостями та якостями завдяки дії на органи чуття людини [45]. Отже, в основі сприймання лежать відчуття, але воно не зводиться лише до відчуттів. Відчуття відображають окремі властивості, якості предметів і явищ навколишнього світу, а також внутрішні стани організму, які виникають при їх безпосередньому впливі на відповідні рецептори.

Дитина раннього віку ще не зовсім готова до засвоєння сенсорних еталонів, у неї ще тільки починають накопичуватися уявлення про величину, форму, колір та інші властивості предметів. Л. Венгер довів, що формування сенсорних еталонних уявлень у дітей цього віку відноситься до «передеталонного періоду», та відбувається до засвоєння дитиною систем сенсорних еталонів: «...формування уявлень про властивості і співвідношення об'єктів – кільце в низці сенсорного розвитку з формуванням сенсорних дій. Оскільки уявлення є результатом застосування вже засвоєних стереотипних сенсорних дій, можна припустити, що відповідні умови для їхнього формування мають у всіх видах діяльності та під час рішення будь-яких задач, які містять сенсорне орієнтування» [6, с.87].

О. Проскура впевнений, що формування уявлень про основні властивості предметів (їх колір, форму, величини) в дітей відбувається під час засвоєння ними сенсорних еталонів. А засобом порівняння властивостей предметів з еталонами слугує обстеження властивостей предметів [38, с.26].

Психологами Л. Виготським, Л. Венгером, О. Проскурою, Р. Немовим доведено, що сенсорний розвиток відбувається під час будь-якої діяльності. Так, Р. Немов стверджує, що, сенсорна сфера малюка активізується під час будь-якої діяльності, у процесі якої відбувається стихійне привласнення інформації, набуття нової інформації про якості і властивості предметів [42]. Для дітей раннього віку такою діяльністю є маніпулювання сенсорними

матеріалами. Але, на думку Є. Радіної [37], маніпулювання шкідливо для розвитку малят, тому малюкам треба надавати інформацію у «готовому» вигляді. З цією точкою зору не згодні Дж. та Е. Гібсони, вони вважають, що шлях спроб та помилок має важливе значення не тільки для сенсорного, а й для загального розвитку дитини, оскільки під час маніпулювання дитина робить для себе «відкриття».

Сучасні науковці також підкреслюють значення предметно-маніпулятивної діяльності для розвитку малюка. Зокрема Т. Поніманська зазначала, що в дитини раннього віку важливо розвивати предметно-маніпулятивну діяльність, яка допоможе їй пізнати світ, розвинути свідомість і самосвідомість [47].

Таким чином, сенсорний розвиток дитини складається із двох взаємопов'язаних аспектів – засвоєння уявлень про властивості предметів із навколишнього середовища та оволодіння новими діями, завдяки яким відбувається повне та диференційоване сприймання світу. Роль сприймання в сенсорному розвитку дітей раннього віку підкреслювала М. Монтесорі. Зокрема, вона зазначала, що спеціально організоване сприймання предмета передбачає його обстеження, починаючи з первинного ознайомлення. Дитина обстежує предмет пальцями, зором, його обертанням навколо осі, при цьому вона опановує форму предмета, його будову, об'єм, колір, отримує чуттєве пізнання маси. Отримане почуття малюк порівнює з тим, що вже має у своєму уявленні і переносить його на зображення предмета [38].

У дошкільників розвиваються вміння розрізняти кольори, зокрема підвищується його точність. Діти раннього віку можуть розрізняти чотири основні кольори: червоний, синій, зелений, жовтий, трохи складніше їм вдається розрізняти проміжні відтінки: оранжевий, голубий і фіолетовий.

Якщо в дитини раннього віку достатньо розвинуте мислення, то вона здатна здійснювати пошук інформації про світ і себе, знаходити її, фіксувати, аналізувати, інтерпретувати. Формування, спрямування і коригування даних умінь входить до завдань сенсорного виховання. З точки зору Т. Поніманської,

сенсорне виховання являє собою систему педагогічних впливів, які спрямовані на формування чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуттів і сприймань [47].

Ю. Малікова вважає, що сенсорне виховання – це педагогічний процес, спрямований на формування в дітей раннього віку уявлень про сенсорні еталони, їх властивості та просторові відношення [37].

На важливості сенсорного виховання наголошувала М. Монтессорі, вона підкреслювала його значення у підготовці малюка до повноцінного життя в природному і соціальному середовищах. Видатний педагог вважала, що формування повноцінної особистості неможливе без розвитку відчуття, оскільки воно слугує підґрунтям розумового і морального виховання, які, в свою чергу, є передумовою розвитку інтелекту й вихованості особистості [35].

Сенсорне виховання відбувається на заняттях та в повсякденному житті. Н. Тріщун застерігає, що у повсякденному житті дитина самостійно сприймає різні явища і предмети навколишнього світу, тому деякі властивості може сприйняти недостатньо чітко або зовсім не звернути на них уваги [59]. Завдання вихователя полягає у розкритті властивостей навколишніх предметів і явищ, які не помітили діти, але зробити це так, щоб не перетворити повсякденне життя в навчальний процес.

І. Барташнікова нагадує, що одночасно з сенсорним вихованням необхідно розвивати вищі психічні функції, тобто мовлення, мислення, пам'ять [2]. Педагогу треба навчити дитину усвідомленому сприйманню навколишнього світу, розвивати в неї спостережливість. Якщо цього не зробити своєчасно, то розумові здібності дитини будуть притуплятися, і вона буде байдуже дивитися на світ [7].

Сучасні педагоги в основу змісту з сенсорного виховання кладуть формування в дітей (починаючи з раннього віку) орієнтування в навколишньому світі. Одночасно з ознайомленням дітей з кольором, формою, розміром предметів треба приділяти належну увагу розвитку звукового аналізу мови, формуванню музичного слуху, розвитку м'язово-суглобової чутливості тощо. Ці вміння знадобляться дитині для здійснення музичної, образотворчої,

трудової діяльності, у процесі мовленнєвого спілкування. Сенсорним діям дитину навчають у різних видах діяльності, це забезпечує подальше використання набутих сенсорних знань та вмінь. У процесі сенсорного виховання дитину ознайомлюють з сенсорними еталонами і способами обстеження предметів.

Сенсорними еталонами Т. Денисенко вважає такі зразки якостей предметів, які створило людство у процесі свого розвитку [12].

До еталонів кольору віднесено сім кольорів спектра з їх відтінками; до еталонів форми – геометричні фігури; величини – метрична система мір тощо. Засвоєння сенсорних еталонів – складний і тривалий процес, він не завершується в дошкільному віці, а триває все життя.

Психологами Л. Венгер та О. Запорожець виділені періоди засвоєння еталонів дошкільниками, а саме [6]:

– від народження до початку 3-го року життя (передеталонний період). У цей період дитина виділяє суттєві особливості предметів, які важливі для подальшого їх використання. На першому році життя змістом сенсорного виховання є забезпечення дитини різноманітними зовнішніми враженнями під час хапальних рухів. У цей період дорослий допомагає дитині пристосуватися до форми, розміру і місцезнаходження предмета. Малюк усвідомлює, що маленьке можна взяти однією рукою, велике – двома.

Змістом сенсорного виховання на другому і третьому роках життя є ознайомлення дитини з формою, кольором, величиною, розташуванням предметів тощо. Вихователь організовує дії з предметами таким чином, щоб у дитини виникла необхідність зіставляти предмети за формою, розміром, установлювати їх схожість або відмінність. Під час виконання продуктивних дій діти раннього віку здатні засвоїти форму та величину предметів.

Для ознайомлення дітей раннього віку з сенсорними еталонами Т. Денисенко пропонує педагогу вирішити такі завдання [12]:

– забезпечити оволодіння дітьми загальноприйнятими еталонами як засобами для обстеження реальних предметів;

- ознайомити дітей із властивостями, якість, ознаками предметів, відношеннями між ними (просторовими, часовими, місцезнаходження);
- сформувати вміння розрізняти предмети за формою, кольором, розміром, діяти з ними;
- навчити дітей позначати властивості і якості предметів словом, формувати вміння узагальнювати, розв'язувати наочно-практичні завдання;
- збагачувати малят різноманітними сенсорними враженнями.

Таким чином, ми з'ясували, що сенсорне виховання і розвиток, спрямовані на формування в дитині раннього віку повноцінного сприймання навколишнього середовища. Сенсорний розвиток впливає на розумовий, фізичний, естетичний розвиток дитини раннього віку, тобто на формування повноцінної особистості.

Отже, аналіз літературних джерел засвідчив, що під сенсорним розвитком дитини науковці розуміють розвиток її відчуттів і сприймання, формування уявлень про форму, колір, величину, положення предметів в просторі. Сенсорний розвиток – це важливий складник у процесі формування повноцінної особистості. Сенсорний розвиток відбувається в процесі сенсорного виховання, у процесі якого в дитини формують уявлення про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, розташування в просторі, запах, смак тощо. Мета сенсорного виховання – засвоєння дитиною сенсорних еталонів: загальноприйнятих суспільством уявлень про властивості предметів.

Все вищезазначене дозволяє говорити про надзвичайну актуальність та значущість сенсорного розвитку та виховання дітей раннього віку, необхідність максимально враховувати педагогічні умови в цьому процесі.

1.2. Особливості сенсорного розвитку в дітей раннього віку

Сенсорне виховання дітей раннього віку буде ефективним, якщо вихователь буде враховувати їх вікові психофізіологічні особливості. Особливості сенсорного виховання дітей цього вікового періоду досліджували такі відомі психологи, як Л. Венгер, О. Запорожець, І. Барташнікова, З. Дорошенко та інші. З психологічної точки зору вважається, що у ранньому віці відбувається найбільш інтенсивний фізичний та психічний розвиток дітей. Якщо дотримуватися відповідних умов, то в дітей раннього віку інтенсивно розвивається мовлення, вдосконалюються рухи, починають формуватися моральні якості, риси характеру. В цьому віці значно збагачується сенсорний досвід дитини завдяки дотику, м'язовому відчуттю, зору. Дитина накопичує уявлення про основні властивості предметів (про колір, форму, величину), оскільки в неї швидко розвиваються зорові, тактильні і кінестетичні відчуття, вона стає здатною координувати рухи рук та очей. При взаємодії з предметом дитина враховує його властивості та просторове розташування. Завдяки тому, що в дитини швидко розвивається фонематичний і музичний слух, вона здатна розрізняти різні звуки: голоси людей, тварин, тони музики тощо. Розширюються і можливості сенсорного розвитку дітей цього віку. Як нагадує І. Барташнікова, перцептивна, моторна й мовна активність у цьому віці обумовлена розширеними можливостями сенсорного розвитку [2].

Дослідження Л. Венгера показали, що діти раннього віку здатні добре розрізняти основні кольори, засвоювати назви кольорів та їх відтінків. Величину предметів діти сприймають завдяки практичного та сенсорного зіставлення. Під час маніпулювання з предметом малюки активно обстежують його руками і при цьому вони цілісно сприймають його, тобто дитина виділяє й ураховує саме ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичну значимість для виконання дій. Завдяки засвоєнню нових орієнтувальних дій, дитина може виконувати завдання, що передбачають вибір за зразком (еталоном). Але виконання такого завдання є ще дуже складним для дитини, ніж просте

впізнання, оскільки вона розуміє, що є предмети з однаковими властивостями. Дитині важко здійснити вибір за зразком, якщо їй запропоновано багато предметів, пофарбованих у різні кольори, складної форми або утворених з кількох частин. Л. Венгер довів, що діти раннього віку спочатку набувають уміння добирати предмети за формою, потім за величиною і в останню чергу за кольором. Це він пояснив тим, що форму і величину предметів діти сприймають безпосередньо під час маніпуляцій з ними, тому мають генетичну перевагу. Л. Венгер наголошував, що розвиток сприймання предметів у ранньому віці залежить від умов сенсорного розвитку, зокрема від використання сенсорного матеріалу, а саме: геометричних фігур, пірамідок, які дають змогу співвідносити предмети із заданими зразками, здійснювати вибір за кольором, формою, величиною. До трьох років завершується підготовчий етап сенсорного розвитку дитини і починається систематичне формування в неї сенсорної культури [5].

Н. Венгер у сенсорному розвитку дітей раннього віку великого значення надавав їх чуттєвому досвіду. Він стверджував, що дитина на кожному етапі свого розвитку чутлива до різних впливів з боку навколишнього середовища, тому необхідно використовувати даний віковий проміжок для подальшого нервово-психічного розвитку та всебічного виховання особистості дитини. На його думку, чим менша дитина, тим більше значення має чуттєвий досвід в її розвитку, тому на етапі раннього дитинства так важливо ознайомлювати дітей з основними властивостями предметів [7].

З. Дорошенко вважає, що в ранньому віці зі сприйняття оточуючих предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Інші форми пізнання (пам'ять, мислення, уява) побудовані на основі сприйнятих образів і є результатом їх переробки. Саме тому неможливо здійснювати розумовий розвиток дитини без повноцінного розвитку сприймання [14].

До особливостей дітей раннього віку психологи (Л. Венгер, Н. Венгер, В. Драгунський, О. Запорожець) відносять зниження межі чутливості (зорової, слухової тощо) з одночасним покращенням гостроти зору, спроможності

розрізняти відтінки кольорів, розвитком звуковисотного та фонематичного слухів, відчуття дотику тощо. Ці зміни обумовлені оволодінням дитиною новими способами сприймання, що забезпечують обстеження предметів та явищ дійсності, їх різноманітні властивості та взаємозв'язки [5; 15; 23].

М. Заброцький зауважує, що органи чуттів дітей раннього віку за своєю будовою та деякими особливостями функціонування схожі до органів чуттів дорослих людей. У дітей цього вікового періоду гострота зору постійно зростає: якщо в ранньому віці вона складає близько 160 см, то наприкінці дошкільного віку – 270 см. У ранньому віці гострота зору в основному зростає під час ігрової діяльності [20].

Отже, завдання сенсорного виховання дітей раннього віку спрямовані на розвиток зорового, слухового, тактильного та кінестетичного сприймання (сприймання рухів), яке має велике значення в розвитку пізнавальної діяльності дитини.

Т. Денисенко визначила організаційні форми сенсорного виховання і довела, що у цьому процесі доцільно використовувати такі форми педагогічної організації, які сприяють формуванню сенсорних здібностей як основи загального розвитку дитини. Для дітей раннього віку, на її думку, сенсорні здібності найбільш ефективно формуються у процесі продуктивної діяльності на заняттях із малювання, ліплення, конструювання, в самостійній ігровій діяльності [12].

Л. Олійник дослідила особливості засвоєння дітьми раннього віку величини предметів. Величина сприймається ними таким чином – спочатку дитина засвоює уявлення про відношення за величиною між предметами. Ці відношення вона позначає словом, яке вказує, яке місце займає предмет поряд з іншими (великий, маленький, найбільший). Дослідниця довела, що дитина в ранньому віці, має уявлення лише про відношення за величиною між двома одночасно запропонованими для сприйняття предметами (більше, менше). Пізніше в них формується уявлення про співвідношення за величиною між трьома предметами (великий – менший – найменший) [42].

Процес впізнавання вважається більш складним етапом сприйняття, який тісно пов'язаний з пам'яттю, мовленням, мисленням. Важливо, щоб все, що сприймає дитина завжди було осмислене нею.

Сенсорні еталони дитина засвоює в ігровій та предметній діяльності, в процесі якої дитини вчиться визначати величину предметів, їх форму, колір, просторове розташування. Сприйняттю інформацію дитина закріплює у малюванні, ліпленні, конструюванні, спортивних іграх та фізичних вправах. Під час такої діяльності дитина навчається користуватися наочним взірцем і виконувати дію за усною інструкцією, в неї розвивається уява, наочно-образне та наочно-дійове мислення [39].

Отже, організовуючи заняття з сенсорного розвитку треба пам'ятати, що предмети сприймаються дітьми раннього віку під час осмислених дій з ними. Для розвитку й удосконалення сприймання простору, величини, форми, відстані, місце розташування й просторових відносин між предметами Л. Олійник, О. Тарасова пропонують використовувати спеціальні вправи [39; 49].

При виконанні першої серії вправ діти складають предмети до «купки», враховуючи їх величину і форму. Якщо в дитини не сформована уява про форму предмета, то вихователь спочатку навчає її розрізняти кулю від кола та вчить розрізняти їх розміри, позначаючи словами «великий» – «маленький». На наступних заняттях дитина виконує вправи на розрізнення форми кулі і куба, кола і квадрата. Всі вправи на впізнавання та співвідношення геометричних фігур сприяють розвитку зорової уваги та просторової уяви в дитини.

У процесі виконання вправ другої серії, в дітей розвивається диференційоване слухове сприймання та фонематичний слух. Ці вправи включають слухання художніх літературних, музичних творів, які сприяють розвитку слухового сприйняття та слухової уваги в дітей. Окремо з дітьми проводять спеціальні заняття з розвитку фонематичного слуху. На цих заняттях дитині пропонують вправи на розрізнення слів на слух. Для цього дітям спочатку пропонують слова більш контрастні за звучанням, потім менш

контрастні й нарешті, такі, що відрізняються за звучанням лише однією фонемою. Для розвитку фонематичного слуху також організують спеціальні ігрові вправи з малюнками. Під час гри вихователь називає слова, які схожі за звучанням, наприклад, ліс – лис, кит – кіт, коза – коса, тінь – тин, а дитина повинна показати відповідну картинку. На наступних заняттях гру ускладнюють: вимовляючи слова, вихователь закриває рот екраном, щоб дитина орієнтувалася лише на слухове сприймання предмета або явища.

Під час виконання вправ третьої серії, дитина отримує уявлення про колір. Сприймання кольору важливо для естетичного виховання дитини. Робота з розвитку уявлення про колір проводиться поетапно: спочатку дітей навчають сприймати основні кольори (жовтий, червоний, зелений, синій), потім їх відтінки та кольори, які близькі до основних (оранжевий, блакитний, рожевий тощо).

Наступна серія вправ спрямована на навчання дітей впізнавати геометричні фігури. Ці вправи сприяють розвитку зорової уваги й просторових уявлень, формуванню зорово-тактильного сприймання (дитина спочатку впізнає геометричні фігури на дотик, а потім розглядає їх).

Наступна серія вправ для дітей спрямована на розвиток просторової уяви. Початкове уявлення про простір діти отримують завдяки можливості самостійно пересуватися, сприймання розташування частин власного тіла [39].

У ранньому віці в дитини починають поступово формувати просторову диференціацію самої себе, уявлення про своє тіло, його розташування й переміщення в просторі. Коли в дітей сформуються ці уявлення, починають формувати просторові уявлення в ігровій, предметно-практичній і конструктивній діяльності. Далі вправи на формування просторової орієнтації проводять з лялькою, за малюнком. Під час виконання вправи дитина сидить обличчям до дзеркала, обводить пальцем контур обличчя, очей, носа, потім пальцем обводить контур зображення обличчя на ляльці, на малюнку.

Займаючись предметною діяльністю, дитина навчається виділяти та враховувати в своїх діях ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичну

значущість для виконання певної дії. Наприклад, малюк з легкістю відрізняє свою маленьку ложку, від великої ложки, яку використовують дорослі.

Позитивний вплив на сенсорний розвиток малюка оказують дії із предметами, їх порівняння. Вправи з предметами є підґрунтям для засвоєння дитиною перцептивних дій, які, в свою чергу, роблять сприйняття більш точним і правильним. До таких вправ можна віднести збирання пірамідки, мотрійки, закривання коробочки. Виконуючи ці вправи, дитина добирає і поєднує предмети та їх частини у співвідношенні із кольором, формою, величиною [43].

Спочатку дитина не володіє засобами співвідношення предметів й виконує дії на основі зовнішніх орієнтованих дій. Як зразок дитина використовує добре знайомі предмети, з ними вона порівнює властивості будь-яких інших предметів. Наприклад, трикутні предмети дитина порівнює з дахом, зелені – з огірком або травою, круглі – з сонечком. Отже, спочатку дитина сприймає зорове співвідношення властивостей предметів. З часом вона переходить від здорового до уявного сприймання предметів, міркою слугує уявлення про нього. Засвоєння нових орієнтованих дій призводить до того, що сприймання стає більш детальним, цілісним й точним. Дитина починає сприймати предмет з різних, притаманних йому властивостей [50].

Спочатку дитина раннього віку правильно співвідносить предмети за їх властивостями, не називаючи їх. Вона співвідносить їх за кольором, формою, розміром, керуючись правилом «такий – не такий», що свідчить про те, що вона діє шляхом спроб та помилок. Вихователь, помітивши помилки, виправляє дитину м'яко, доброзичливо, щоб вона не образилась. Педагог повинен розуміти, що дитині в цьому віці складно співвідносити слова з предметом, поєднувати їх з уявленим предметом. Ця розумова діяльність поступово буде покращуватися внаслідок практичної діяльності. Педагог вміло керує практичною діяльністю дитини, називає властивості та співвідношення предметів, допомагає дитині встановити зв'язки між візуальним, аудіальним та кінестетичним каналами сприймання, викликати образ вказаної властивості в

уяві дитини. Про сформованість еталонних уявлень свідчить те, наскільки дитина ознайомена з кольором, формою, розміром, звучанням, смаком, дотиком, розташуванням предметів тощо, її знайомство з властивостями і співвідношенням предметів, а також здатність дитини підмічати «тонкі» відмінні риси об'єкту, за яким вона спостерігає. Якщо дитина добре розрізняє предмети, то на етапі вербалізації еталонних уявлень вона робить менше помилок, ніж при співвідношенні предметів, так і при озвучуванні їх властивостей. На цій стадії сприймання дитини стає усвідомленим та категоріальним за рахунок оволодіння мовою. Узагальнюючи вищезазначені погляди, можна зробити припущення, що сенсорний розвиток дитини раннього віку відбувається під час ознайомлення її з сенсорними еталонами, ефективність розвитку залежить від взаємовідношень між педагогом та дитиною.

Дослідження Т. Денисенко підтвердили, що сенсорний розвиток дітей раннього віку відбувається в нерозривному зв'язку з їх різноманітною діяльністю, під час якої педагог вирішує такі завдання [11]:

- навчає дітей виявляти різницю між якостями предметів (форма, розмір, вага, колір, запах, текстура, смак);
- вправляє в умінні групувати предмети за їх якісним, кількісним складом, використанням і призначенням;
- розвиває відчуття смаку, вміння отримувати насолоду від спілкування з навколишнім природним та соціальним довкіллям;
- формує пізнавальну та мовленнєву активність;
- зосереджує увагу на новому, незвичному;
- навчає самостійно контролювати помилки та перевіряти правильність виконання;
- тренує дрібну моторику обох рук;
- розвиває вміння співвідносити площинне зображення і його контур з об'ємними геометричними фігурами;
- формує навички самообслуговування;

– здійснює експериментування, дослідження на основі простих пошукових дій;

– адаптує до умов соціального та природного оточення.

Отже, аналіз наукових джерел дозволив виділити наступні основні особливості сенсорного розвитку дитини в раннього віку: в цьому віці складається новий тип зовнішніх орієнтованих дій – примірювання, а з часом зорове співвідношення предметів за ознаками; виникає уявлення про властивості предметів; дитина засвоює ті властивості предметів, які мають практичну значимість у певній діяльності; в дітей цього віку розвивається фонематичний слух, який необхідний для спілкування з дорослим, а також для сприймання всіх звуків рідної мови.

1.3. Характеристика педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку

Рівень сформованості основ сенсорної культури в дітей раннього віку залежить від створення педагогічних умов для сенсорного розвитку малят.

До таких умов О. Борисова, М. Кривоніс, С. Лобода, Л. Лохвицька, М. Монтесорі відносять:

– створення предметно-розвивального середовища, яке відповідає вимогам і принципам;

– організація системи ігор-занять з сенсорного розвитку;

– тісна співпраця вихователів з батьками вихованців.

Першою педагогічною умовою сенсорного розвитку дітей раннього віку є створення предметно-розвивального середовища.

М. Монтесорі однією з перших акцентувала увагу на проблемі розвивального середовища; найважливішою передумовою розкриття внутрішнього потенціалу дитини вважала вільну самостійну діяльність у створеному педагогом просторово-предметному середовищі. Тому, на її думку,

завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів саморозвитку й ознайомленні її з правилами користування ними [38].

Розвивальне середовище, за визначенням Л. Лохвицької [36] – це комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у закладі дошкільної освіти. Як зазначає Л. Лохвицька, «в цілому розвивальне середовище можна представити у вигляді круга, в центрі якого розташоване «Я» (мій простір, середовище мого внутрішнього життя) і який поділено на сегменти – предметно-ігрове, природне та соціальне середовище» [35].

Л. Лохвицька обґрунтувала вимоги, яких необхідно дотримуватися при створенні предметно-розвивального середовища, а саме [36]:

- усі предмети, іграшки в ігровому середовищі треба об'єднати за функціональними ознаками відповідно до різних видів предметно-ігрової діяльності дітей;

- дидактичні матеріали, іграшки, картинки потрібно використовувати відповідно до мети діяльності;

- іграшки необхідно групувати так, щоб вони відповідали предметному оточенню, в якому діти граються та за розмірами зросту дітей;

- середовище треба обладнати не лише знайомими дитині предметами, об'єктами, але й новими, незнайомими, для забезпечення її пізнавального розвитку. Ігровий куточок вихователь поповнює, враховуючи принцип поступового ускладнення, з дотриманням вимог програми і спираючись на вже набуті на заняттях сенсорні знання дітей. Кожна нова іграшка подається дітям як сюрпризний момент і потім її обов'язково треба обіграти;

- інформативність середовища досягається за рахунок урізноманітнення його тематики: діти не тільки готують їжу для ляльки, доглядають, але й лікують її;

- предметно-ігрове середовище повинно бути динамічним і мобільним, щоб діти вчилися активно ним користуватися, а також, щоб забезпечувати їм

свободу дій. Усе обладнання необхідно постійно поновлювати, видозмінювати і повинно легко переноситися з одного центру в інший.

Проблему середовища розглядав у своїх працях Л. Виготський [8]. На думку психолога, середовище є лише чинником, який сприяє процесу розгортання закладених у дитині властивостей, воно закликає до життя і пригнічує, управляє або гальмує дозрівання механізмів дитячої поведінки. Середовище визначає розвиток, воно активно спрямовує діяльність дитини, лише використовуючи при цьому її природжені можливості. Л. Виготський відзначав, що «дитина, як людина, починає свій розвиток у процесі формування стосунків з матеріальною дійсністю». Дитина бачиться з нами, перш за все, як суб'єкт матеріального процесу життя. У процесі свого розвитку вона зустрічається з уже готовими, історично складеними умовами, які й визначають її буття як суспільної істоти [8].

Таким чином, розвивальне середовище – це соціально-побутові, суспільні, матеріальні і духовні умови існування дитини. Його функцією є спонукання дитини до гри, формування її уяви, воно виступає мовби матеріальним середовищем для думки дитини, тобто є ефективним засобом сенсорного розвитку малюка.

Л. Лохвицька надає великого значення облаштуванню розвивального середовища для дітей раннього віку в ЗДО, вона наголошує, що його облаштування повинно починатися з роздягальні. Для того, щоб роздягальня була затишною і привабливою для малюків, треба шафи для зберігання їх речей пофарбувати в різні кольори, на шафи поставити великі яскраві іграшки, для того, щоб привернути увагу дітей. Стіни роздягальні треба прикрасити ілюстраціями картин, на яких зображені пори року, можна також повісити панно на теми дитячих казок. У груповій кімнаті можна розмістити вироби дітей. Всі фрагменти інтер'єру розміщують на рівні зросту дітей, щоб їм зручно було роздивлятися картинки, іграшки і щоб їм було легше діставати потрібні речі, що можуть знадобитися для виконання тих чи інших дій [35].

Отже, розвивально-ігрове середовище повинно забезпечувати сенсорний розвиток дітей раннього віку, надавати їм можливість вільно маніпулювати предметами, іграшками, конструювати будь-які моделі, виконувати творчі завдання.

Організація розвивального середовища в закладі дошкільної освіти для дітей раннього віку має свої особливості, які зумовлені насамперед психологією та фізіологією дітей даного віку. Діти цього вікового періоду непосидючі, швидко змінюють види діяльності, в них переважає «схоплювальне» сприйняття (тобто малюки намагаються «ухопити» якомога більше інформації). Вони надзвичайно спостережливі, чутливі та сприйнятливі, в них яскраво виражена потреба в рухах, а з часом – в активних діях [45].

Для того, щоб сенсорний розвиток відбувався найбільш ефективно, Л. Лохвицька [35] пропонує в групі створити предметно-ігрове середовище, предметно-розвивальні системи, ігрові осередки. Основні елементи предметно-ігрового середовища, на її думку, це архітектурно-ландшафтні та природно-екологічні об'єкти, художні студії; ігрові, спортивні майданчики та їх обладнання. Ігрові простори повинні мати великогабаритні співрозмірні зросту дитини конструктори, тематичні набори іграшок, ігрові матеріали, ігрове обладнання; аудіовізуальні та інформативні засоби виховання і навчання. Ігрові осередки у групі треба оснастити:

- атрибутами для театралізації: нескладними декораціями, елементами вбрання чи костюмами для інсценізації;
- настільними дидактичними іграми:
- різними конструкторами: дерев'яними, пластмасовими, металевими;
- музичними інструментами, магнітофоном, аудіозаписами музичних і літературних творів;
- спортивним обладнанням: тренажерами, спортивним інвентарем;
- куточком відпочинку: диванчик або ліжечко, м'які іграшки, де дитина може перепочити, пофантазувати.

Система сенсорного розвитку слугує для отримання дитиною задоволення, де дитина може придбати навички самостійного виготовлення найпростіших іграшок-саморобок із природного матеріалу. Тому вони містять сезонний природний матеріал: шишки, жолуді, горіхи, кору сосни, траву, соломку, мох, бересту, каштани, різні ракушки, макові голівки, половинки шкаралупи грецького горіха тощо. Із цього матеріалу діти під керівництвом вихователя виготовляють поробки до свят, подарунки до днів народження.

Ігрові майданчики оснащені доріжкою-змійкою, екскурсійними подорожами: до моря, до лісу, до парку, до грядки з квітами та іншими рослинами.

Л. Лохвицька обґрунтувала принципи облаштування розвивального середовища для дітей раннього віку в ЗДО [36]: принцип взаємодії; активності, самостійності й творчості; динамічності; вільного центрування; емоційного комфорту; естетичності в добиранні матеріалів та атрибутів; зв'язку з реальним життям; урахування вікових особливостей дітей.

Принцип взаємодії полягає в тому, що провідною умовою сенсорного розвитку дитини раннього віку є встановлення позитивних стосунків між нею і вихователем. Для реалізації даного принципу важливо створити в групі дітей доброзичливу психологічну атмосферу (доброзичливе спілкування між педагогом і дітьми) та обладнати групові кімнати меблями різної висоти, щоб і вихователь, і діти мали можливість наближатися до них.

Принцип активності, самостійності й творчості. Суть даного принципу в тому, що в дітей, які взаємодіють в організованому предметно-ігровому середовищі, можуть розвиватися їхні інтереси, певні риси характеру, емоції та почуття. Під час практичної діяльності діти виконують завдання різного ступеня складності, вчаться досягати бажаного результату, проявляють наполегливість, ініціативність, вносять елементи новизни. Таким чином, діти активно пізнають навколишній світ, у них розвиваються інтелектуальні, вольові та емоційні здібності, відбувається сенсорний розвиток.

Принцип динамічності. Відповідно до цього принципу предметне довкілля, яке оточує дитину, змінюється залежно від її віку, індивідуальних особливостей, пори року, тем, які вивчаються. Так, діти трьох років можуть самостійно вносити зміни в куточки розвивального середовища. Вони приносять з дому цікаві речі, альбоми, вироби, виготовлені батьками, щоб доповнити й збагатити інтер'єр групової кімнати дитячого садка. Завдання ж вихователя – зберегти цілісність розвивального середовища, не перевантажувати дітей великою кількістю іграшок та атрибутів, сприяти раціональному їх використанню.

Принцип вільного центрування реалізується через створення різних куточків залежно від програми навчання і виховання дітей. Це дає їм змогу займатися одночасно різними видами діяльності за власними бажаннями та інтересами, не заважаючи одне одному. Діти також мають можливість за власним бажанням переходити від одного центру діяльності до іншого, від спокійних занять до активних.

Принцип емоційного комфорту зорієнтований на створення в групі позитивної атмосфери, в якій би дитина почувалася психологічно врівноваженою. Для цього бажано оформити предметно-ігрове середовище репродукціями картин, живими та штучними квітами, настінними керамічними тарілками, декоративними виробами, виробами дітей та їх батьків тощо.

Принцип естетичності. Відповідно до цього принципу у предметно-ігровому середовищі має бути дібране обладнання за кольором, формою, розмірами, оптимально розміщені предмети. Це сприятиме формуванню в дітей художнього смаку, естетичних почуттів.

Принцип зв'язку з реальним життям. Згідно з ним розвивальне предметне середовище повинно відповідати сучасним вимогам, тобто соціокультурним особливостям суспільства, в якому діти живуть. Мова йде про забезпечення середовища сучасною технікою або її іграшковими аналогами, сучасними художніми засобами; врахування належності дітей до певного етносу, культури

і побуту рідного народу. А тому предметно-ігрове середовище в закладах дошкільної освіти різних регіонів України повинно мати свої особливості.

Принцип урахування вікових особливостей дітей полягає в тому, що матеріали в розвивальне середовище добираються і розміщуються залежно від віку вихованців. Оскільки дії з іграшками є першими практичними діями дітей раннього віку, то вони повинні задовольняти і стимулювати їх потребу у рухах, роботу аналізаторів. У зв'язку з тим, що організм дитини розвивається поступово, то і її іграшки також повинні «розвиватися» поступово. Основна вимога до іграшки дитини раннього віку – її безпечність для здоров'я малят, тобто всі іграшки та матеріали повинні бути сертифіковані.

Важливою умовою сенсорного розвитку дітей раннього віку є також це організація і проведення ігор-занять у предметно-розвивальному середовищі.

Під час проведення заняття-гри провідна роль належить вихователю, який виступає її організатором. На таких заняттях подаються сенсорні знання дітям у доступній формі та сприяють виробленню в них необхідних умінь, удосконаленню таких психічних процесів, як сприймання, уява, мислення, мовлення.

С. Лобода наголошує, що під час планування гри-заняття з дітьми раннього віку вихователь повинен:

- створити умови, які дадуть змогу кожній дитині набути чуттєвого досвіду, що є специфікою раннього дитинства;
- сформулювати вміння дітей орієнтуватися в різних властивостях предметів та матеріалів навколишнього світу;
- розвивати спостережливість, пізнавальний інтерес до навколишнього світу, здатність емоційно відгукуватися на події і явища навколишньої дійсності;
- виховувати культуру сприймання [34].

А. Жичкіна, Т. Кривошея, С. Лобода запропонували низку дидактичних умов, за дотримання яких успішного використання гри на заняттях з сенсорного розвитку в закладах дошкільної освіти, серед них:

- органічне включення гри у структуру заняття;
- посилення її розвивальної спрямованості;
- вмиле керівництво педагогом процесом ігрової діяльності;
- правильний добір та використання ігрового обладнання;
- захоплюючі назви;
- наявність справді ігрових елементів;
- спрямованість гри на розвиток сенсорних навичок та сенсорних умінь;
- поступове зростання складності ігор із урахуванням рівня навченості дітей і ступеня їх підготовленості;
- урахування індивідуальних та вікових особливостей дітей дошкільного віку;
- зв'язок дидактичної гри з іншими видами діяльності на занятті;
- урізноманітнення видів ігор у освітньому процесі тощо.

На нашу думку, дану групу педагогічних умов доречно доповнити наступними:

1. Забезпечити взаємозв'язок навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку, тобто проведення гри-заняття.
2. Реалізувати структурні складники гри під час сенсорного виховання відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку.
3. Відслідковувати навчальний та ігровий результат у колективному та індивідуальному навчанні.
4. Організувати системність та систематичність використання ігор-занять.
5. Застосовувати ігри-заняття у позанавчальний час.

Під час планування занять з сенсорного розвитку вихователь включає в план такі ігри:

- Ігри з предметами. У таких іграх використовуються дидактичні іграшки (мозаїка, кубики), а також природний матеріал (листя, плоди, насіння тощо). Ігри можна організувати як сюжетним, так із безсюжетним дидактичним матеріалом, який сприяє закріпленню знань дітей про розмір, кількість, колір,

форму предметів. З часом ігрова діяльність дітей ускладнюється, вони починають об'єднувати предмети за кольором, формою, призначенням, тобто в них розвивається логічне мислення. Ігри на запам'ятовування предметів, їх розташування сприяють збагаченню знань дітей про матеріал, з якого виготовлені іграшки, про предмети домашнього вжитку, які необхідні людям. Під час ігор із природним матеріалом у дітей закріплюють знання про природу, сприяють формуванню і розвитку в них мислительних операцій: аналізу, синтезу, класифікації.

– Настільно-друковані ігри зорієнтовані на розв'язання ігрових завдань, які пов'язані з добором картинок за схожістю, складанням цілого з частин (розрізні картинки, кубики) тощо. Такі ігри спрямовані на уточнення уявлень та систематизацію знань дітей про навколишній світ, на розвиток розумових процесів та операцій, просторової орієнтації, кмітливості, уваги, формування організаторських вмінь.

– Словесні ігри, вони для дітей раннього віку є найбільш складними, оскільки змушують їх оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими вони на той час не діють, використовувати набуті знання тощо. Ці ігри сприяють розвитку мовлення малят, закріпленню словникового запасу, формуванню вміння рахувати, орієнтуватися у просторі. В словесних іграх діти описують предмети, відгадують їх за описом, за ознаками відмінності та схожості.

Наступною умовою сенсорного розвитку дітей є співпраця ЗДО з батьками дошкільнят раннього віку.

Взаємодія вихователів з сім'ями вихованців є однією із найважливіших умов формування особистості дитини, позитивних результатів у вихованні, якого можна досягти при узгодженості дій та за умови розвитку інтересу батьків до питань виховання і навчання.

Співпраця педагогів і батьків дозволяє краще пізнати дитину, подивитися на неї з різних позицій, побачити в різних ситуаціях, а отже, допомогти в її розвитку.

Зміцнення і розвиток тісного зв'язку і взаємодії дитячого садка і сім'ї забезпечують сприятливі умови життя і виховання дитини, формування основ повноцінної, гармонійної особистості.

В. Сухомлинський підкреслював, що завдання виховання і розвитку можуть бути успішно вирішені тільки в тому випадку, якщо дитячий садок буде підтримувати зв'язок з родиною і залучати її у свою роботу [1].

Н. Сех запропонувала таке визначення поняття «співпраця педагогів з батьками» – це організація спільної діяльності з родинами вихованців, у процесі якої за допомогою спілкування з дитиною забезпечуються оптимальні умови в сім'ї та ЗДО для повноцінного фізичного та психічного розвитку, а також підвищується рівень сформованості педагогічної культури вихователів та батьків [46].

До основних напрямів співпраці закладу дошкільної освіти з батьками вихованців О. Тарасова відносить [56]:

- діагностування батьків з метою виявлення їх обізнаності щодо сенсорного розвитку дітей;
- поглиблення і розширення знань батьків щодо сенсорного розвитку дітей;
- залучення батьків до конкретних заходів, наприклад, до оновлення предметно-розвивального середовища;
- проведення спільних заходів з дітьми тощо.

Виявити запити батьків, їх проблеми і труднощі у питаннях виховання та навчання дітей раннього віку щодо сенсорного розвитку допомагають особисті бесіди, анкетування, також і самостійний вибір тем батьками для обговорення з наведеного переліку питань з сенсорного розвитку малюків, запропонованих вихователем. З урахуванням їх побажань і пропозицій вихователь планує роботу з сім'єю.

Важливо залучити батьків у процес виховання і розвитку дітей, щоб вони стали активними його учасниками, а не пасивними слухачами. З цією метою

педагоги використовують різноманітні форми роботи з ними, як індивідуальні, так і групові форми роботи з сім'єю.

До індивідуальних форм роботи Г. Смольникова [54] відносить анкетування, попередні візити батьків з дітьми, співбесіди, консультації, телефонний зв'язок, відвідування вихованців удома. До групових вона відносить консультації, збори, практикуми, школу молодих батьків, майстер-класи, круглий-стіл, засідання батьківського комітету, круглий стіл тощо.

Анкетування батьків відбувається за допомогою анкет, складених вихователем. В анкетах ставляться запитання щодо обізнаності батьків з питань сенсорного розвитку малюків, з'ясовують які сенсорні ігри батьки проводять дома разом з дітьми, чи є в дитини вдома ігровий осередок, чим він заповнений тощо.

Поглиблюють і розширюють батьки свої педагогічні знання під час консультації з вихователем, за круглим столом, коли батьки обмінюються власним досвідом з сенсорного розвитку дитини тощо.

Для вирішення проблем з сенсорного розвитку дітей раннього віку доцільно організувати батьківську школу. На заняттях обговорювати проблемні питання з сенсорного розвитку: шляхи, засоби та методи ефективного розвитку малюків. Батькам надаються рекомендації щодо сенсорного розвитку малят, обладнання ігрового куточка вдома.

Для створення позитивного емоційного настрою дітей в процесі сенсорного розвитку, батьки допомагають вихователю оновити предметно-ігрове середовище, адже нова іграшка викликає бажання в дитини обстежити її, отримати нові знання про неї.

Отже, ми встановили, що педагогічними умовами сенсорного розвитку дітей раннього віку є організація предметно-ігрового середовища, яке відповідає певним вимогам і принципам організації; організація системи ігор-занять з сенсорного розвитку, які проводяться систематично з послідовним ускладненням матеріалу; тісна співпраця вихователів з батьками вихованців, яка полягає в анкетуванні батьків з метою їх обізнаності щодо сенсорного

розвитку малят; залучення батьків до оновлення предметно-розвивального середовища, до участі у спільних заходах з дітьми, до обміну досвідом з сенсорного розвитку. Підкреслимо, що в організації і проведенні ігор-занять важлива роль належить вихователю.

Висновки до 1 розділу

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку дає підстави для таких висновків:

1. Проблему сенсорного розвитку досліджували відомі психологи та педагоги (Н. Венгер, Л. Виготський, О. Борисова, Т. Денисенко, Т. Дронова, С. Кулачківська, Л. Олійник та інші).

2. Учені визначили сутність сенсорного розвитку. Їх погляди збігаються на такому визначенні: сенсорний розвиток – це розвиток сприймання дитини та формування уявлень про величину, форму, колір, положення в просторі, а також про запах, смак, звук тощо. Встановлено, що сенсорний розвиток відбувається у процесі сенсорного розвитку – цілеспрямованого, спеціально організованого педагогічного процесу, метою якого є формування в дітей уявлень про сенсорні еталони, їхні властивості та просторові відношення.

3. Науковці виокремили основні особливості сенсорного розвитку дитини раннього віку: в цьому віці в дітей складається новий тип зовнішніх орієнтованих дій – примірювання, зорове співвідношення предметів за ознаками; виникають уявлення про властивості предметів; засвоюються властивості предметів, у першу чергу ті, що мають практичну значущість у практичній діяльності; розвивається фонематичний слух, необхідний для спілкування з дорослими і для сприйняття всіх звуків рідної мови.

4. З'ясовано, що ефективність сенсорного розвитку залежить від зони сенсорного розвитку, де діти можуть займатися ігровою діяльністю з дидактичними іграшками (пірамідками з кілець, кубиків, трикутниками, площинними та об'ємними геометричними фігурами, природним матеріалом тощо), які відповідають певним вимогам.

5. Визначені педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку, а саме: створення предметно-розвивального середовища, яке відповідає певним вимогам і принципам; організації системи ігор-занять з сенсорного розвитку; тісна співпраця вихователів з батьками вихованців.

6. Подана характеристика педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку, а саме:

– уточнена сутність розвивального середовища, його види, принципи створення. Розвивальне середовище – комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у закладі дошкільної освіти. Розвивальне середовище має забезпечувати сенсорний розвиток дітей раннього віку, надавати їм можливість вільно маніпулювати об'єктами, конструювати різні моделі навколишньої дійсності, виконувати творчі завдання. Види розвивального середовища: предметно-розвивальне та предметно-ігрове. Основними принципами облаштування розвивального середовища для дітей раннього віку в ЗДО є: взаємодія; активність, самостійність й творчість; динамічність; емоційний комфорт; естетичність в доборі матеріалів та атрибутів; зв'язку з реальним життям; урахування вікових особливостей дітей.

– Визначена роль ігор-занять у сенсорному розвитку малят та роль вихователя у процесі проведення гри-заняття. Плануючи проведення гри-заняття з дітьми раннього віку вихователь створює умови, що дадуть змогу кожній дитині набути чуттєвого досвіду; формує вміння дітей орієнтуватися в різних властивостях предметів та матеріалів навколишнього світу; розвиває спостережливість, пізнавальний інтерес дітей до навколишнього світу, їх здатність емоційно відгукуватися на події і явища навколишньої дійсності; виховує культуру сприймання.

– Окреслені основні напрями співпраці ЗДО з батьками вихованців. Це анкетування батьків з метою виявлення їх обізнаності щодо сенсорного розвитку дітей; поглиблення і розширення знань батьків щодо сенсорного розвитку дітей; залучення батьків до конкретних заходів, наприклад оновлення предметно-розвивального середовища; проведення спільних заходів з дітьми тощо.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

2.1. Характеристика рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку

Для перевірки ефективності педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку нами був проведений педагогічний експеримент, який складався з трьох послідовних етапів: констатувального, формувального, контрольного. Метою констатувального етапу було виявлення рівнів сенсорного розвитку дітей експериментальної та контрольної груп. На формувальному етапі була проведена робота з реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку. На контрольному етапі було подано порівняльну характеристику рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Перед початком проведення експериментального дослідження ми проаналізували Базовий компонент дошкільної освіти і чинні програми виховання і навчання дітей дошкільного віку «Дитина» [13], «Я у Світі» [50], «Українське дошкілля» [49] з метою виявлення змісту і завдань з сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Так, Базовий компонент дошкільної освіти визначає такі завдання з сенсорного розвитку дітей раннього віку: формування пізнавальної активності дитини, її спостережливості, винахідливості у докільці; розвиток орієнтування в сенсорних еталонах тощо [1].

У програмі «Дитина» серед завдань сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віку визначено такі: збагачування досвіду дітей різноманітними сенсорними враженнями; розвиток відчуття сприйняття; залучення дітей до сенсорних дидактичних ігор, різноманітних дій з предметами та іграшками; навчання дітей групувати предмети за певними сенсорними ознаками: кольором, величиною, формою; створення ситуацій, які спонукають дитину до виділення цих ознак предметів [13]. Аналогічні завдання з сенсорного розвитку

малят поставлені в інших освітніх програмах («Українське дошкілля», «Я у Світі»). Отже, Базовий компонент дошкільної освіти й освітні програми чітко визначають зміст сенсорного розвитку дітей раннього віку.

У програмах «Українське дошкілля» і «Я у Світі» визначено показники сенсорного розвитку. Так, у програмі «Українське дошкілля» зазначено, що в дитини раннього віку будуть сформовані основи сенсорної культури, якщо вона розуміє, що форма, колір, величина відносяться до постійних ознак предметів, що вони враховуються у практичній діяльності; дитина може групувати однорідні предмети за формою, величиною, кольором; співвідносити різноманітні предмети одночасно за величиною і формою; зіставляти предмети за кольором, формою, величиною, встановлювати їх схожість або відмінність; розуміє і використовує у своєму мовленні слова: «високо – низько», «вгорі – внизу», «далеко – близько», «в», «на», «під», «за»; дитина може показати розташування предметів у просторі; розрізнити на смак овочі, фрукти, ягоди, використовує слова: «солодкий», «кислий», «гіркий» тощо; може визначити предмети на дотик і зіставити однакові та різні предмети; назвати звуки за силою голосу (тихий – гучний); розпізнати голоси тварин і звуки в природі [49].

Аналогічні показники сенсорного розвитку репрезентовані в програмі «Я у Світі»: дитина самостійно або за допомогою дорослого задовольняє свій пізнавальний інтерес; вона розуміє, що пізнати предмет можна не лише спостерігаючи за ними, а й під час безпосереднього його обстеження; малює уявлення про величину, кількість; розуміє зміст понять «багато – мало», «багато – один», «більше – менше», «стільки ж»; має елементарні знання про форму предметів, про їх розміщення у просторі (попереду, позаду, внизу, високо, низько, поруч); розуміє слова, які позначають відстань між предметами (близько – далеко); називає пори року, частини доби та її елементарні особливості; маніпулює предметами та природними об'єктами і може візуально, на дотик, нюх і смак визначити їх властивості, порівняти їх та встановити найпростіші причинно-наслідкові зв'язки; дібрати та об'єднати предмети або їх частини відповідно до форми та величини; дитина може

самостійно спостерігати за об'єктами пізнання, звертає увагу на зміни в природному та предметному середовищі; зосереджено пізнає об'єкти; виділяє в них форму, колір, величину; впізнає і відтворює в пам'яті бачені раніше предмети; розрізняє поняття «багато – мало», «багато – один», встановлює відповідність «більше – менше», «стільки ж»; визначає форму предметів, називає деякі площинні (круг, квадрат, трикутник) та об'ємні геометричні фігури (куля, куб); знаходить геометричні фігури серед предметів, на малюнках; порівнює предмети, об'єкти за величиною, формою, робить спробу групувати предмети на великі, маленькі; визначає основні напрями руху (вперед, назад, угору, вниз) та розміщення предметів у просторі (тут, там, туди, сюди, ближче, далі, на, під, за, поруч, високо, низько); встановлює перебіг подій у часі (спочатку, потім, незабаром, тепер, учора, сьогодні, завтра), називає пори року, частини доби [49]. Отже, в чинних програмах виховання і розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля» та «Я у Світі» чітко визначено показники сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Наступним кроком констатувального етапу дослідження було аналіз планів роботи вихователів груп дітей раннього віку. Під час аналізу календарних планів, ми намагалися з'ясувати наскільки вирішуються завдання сенсорного розвитку дітей раннього віку. Аналіз навчально-виховної документації показав, що вихователі приділяють не належну увагу сенсорному розвитку дітей раннього віку. Робота над сенсорним розвитком дітей планується не систематично вихователями на заняттях з сенсорного розвитку, з образотворчого мистецтва, з фізичного розвитку тощо. Наприклад, під час проведення заняття-гри з сенсорного розвитку «Наші іграшки чудові» вихователі запланували навчити дітей фіксувати увагу на кольорі іграшок, навчити розрізняти величину і колір кілець пірамідки.

При проведенні заняття-гри з сенсорного розвитку «Кожному грибочку своє місце» заплановано закріпити вміння дітей групувати та співвідносити за кольором різноманітні предмети, самостійно виконувати дії за вказівкою дорослого; на занятті «Їжачок-лісовичок» передбачено ознайомити дітей з

поняттями «високий», «низький», навчити їх розрізняти однорідні предмети за кольором.

Заплановано вихователями і проведення дидактичних ігор, наприклад, «Цікава коробка», «Збери грибочки», «Де чий одяг», «Добери предмет», «Мозаїка» та інші.

Отже, вихователі приділяють незначну увагу сенсорному розвитку дітей раннього віку.

Наступним кроком констатувального етапу було анкетування вихователів закладів дошкільної освіти (додаток А), метою якого було з'ясування стану роботи з сенсорного розвитку дітей раннього віку. Проаналізуємо відповіді вихователів на питання анкети.

На запитання «Як Ви розумієте поняття «сенсорний розвиток»?» ми отримали такі результати: 90% педагогів дало повну відповідь, 10% – не повну. На думку більшості вихователів, сенсорний розвиток – це розвиток сприйняття предметів дитиною та виховання в неї системного уявлення про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, розташування у просторі, запах, смак тощо.

Як бачимо, педагоги правильно розуміють сутність сенсорного розвитку.

Із відповідей на запитання «Які засоби Ви використовуєте з метою сенсорного розвитку дітей раннього віку?» ми відзначили, що 70% вихователів використовують дидактичні ігри, 60% вихователів – іграшки. Як бачимо, більшість вихователів використовують дидактичні ігри в процесі сенсорного розвитку.

На запитання «На яких заняттях Ви плануєте роботу з сенсорного розвитку дітей раннього віку?» ми отримали такі результати: 100% вихователів планують сенсорний розвиток малят на заняттях з сенсорно-пізнавального розвитку; 70% – на заняттях з математики під час ознайомлення дітей з величиною; 70% – з образотворчої діяльності; 40% – з конструювання; 30% – під час самостійної ігрової діяльності; 30% – на прогулянках. Отже, робота з сенсорного розвитку дітей раннього віку проводиться вихователями на заняття

з сенсорно-пізнавального розвитку, з математики, образотворчої діяльності тощо.

Відповіді на запитання «Які методи і прийоми Ви використовуєте з метою сенсорного розвитку дітей раннього віку?» засвідчили, що 100% вихователів використовують традиційні методи навчання: пояснення, бесіду, метод накладання-прикладання, порівнювання, ігровий. Таким чином, можна зробити висновок про те, що у процесі сенсорного розвитку дітей раннього віку педагоги використовують низку методів і методичних прийомів.

На запитання: «Яких умов ви дотримуєтесь у процесі сенсорного розвитку дітей раннього віку?» ми отримали такі результати: 20% вихователів враховують вікові особливості, 60% стежать за поповненням ігрового середовища цікавим дидактичним матеріалом, 30% педагогів намагаються створити позитивний емоційний настрій в процесі сенсорного розвитку, 30% респондентів враховують набутий сенсорний досвід дітей. Як бачимо, вихователі більш-менш дотримуються певних педагогічних умов у процесі сенсорного розвитку малят.

Метою констатувального етапу експерименту було також визначення рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку. Експеримент проводився на базі ЗДО «Берізка» смт. Свеса. В експерименті було задіяно дві групи дітей раннього віку, їх батьки та вихователі. Одна група дітей «Гномики» була взята як експериментальна (20 осіб), друга «Соняшник» – як контрольна (20 осіб). Групи працювали в однакових організаційних умовах.

На цьому етапі експерименту нами було розроблено критерії, показники і визначено рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку.

За критерії сенсорного розвитку дітей раннього віку ми взяли емоційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний.

Показники емоційно-мотиваційного критерію: прояв інтересу до дій з іграшками різної форми, величини і кольору; переживання позитивних емоцій під час гри з предметами різного кольору, форми, величини.

Показники когнітивного критерію: наявність у дитини уявлень про колір предметів, їх форму та величину.

Показники діяльнісного критерію: вміння дітей розрізняти предмети за кольором, формою та величиною; вміння дітей групувати предмети за певною сенсорною ознакою.

На основі обраних критеріїв та показників ми визначили три рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку: високий, середній та низький.

Високий рівень сенсорного розвитку характерний для дитини, яка має стійкий інтерес до дій з іграшками різної форми, величини і кольору; переживає позитивні емоції під час гри з предметами різного кольору, форми, величини; має уявлення про форму, колір, величину предметів, розрізняє три геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник), чотири основні кольори (червоний, жовтий, зелений, синій), величину (велике-маленьке); диференціює геометричні фігури, колір, величину предметів за зразком вихователя; уміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою.

Середній рівень сенсорного розвитку характерний для дитини, в якій інтерес до дій з іграшками різної форми, величини і кольору виникає не завжди; яка частково переживає позитивні емоції під час гри з предметами різного кольору, форми, величини; має уявлення про дві форми, чотири кольори, два параметри величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за формою, кольором, величиною потребує незначної допомоги дорослого; уміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою за зразком вихователя,

Низький рівень сенсорного розвитку характерний для дитини, в якій не виникає інтерес до дій з іграшками різної форми, величини і кольору; вона іноді переживає позитивні емоції під час гри з предметами різного кольору, форми, величини; яка має уявлення про одну форму, кілька 1-2 кольори, не орієнтується в параметрах величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за формою, кольором, величиною потребує значної допомоги дорослого; групує предмети за певною сенсорною ознакою разом з вихователем.

До кожного з критеріїв були підібрані експериментальні завдання (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та методи діагностики рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку

Критерій	Показники	Методи діагностики
емоційно-мотиваційний	– інтерес до дій з іграшками різної форми, величини, кольору; – переживання позитивних емоцій під час гри з предметами різного кольору, форми, величини	спостереження за дітьми під час ігрової діяльності гра «Побудуй башту» спостереження під час ігрової діяльності (гра «Розклади фігури»)
Когнітивний	– наявність уявлень про колір предметів; – наявність уявлень про форму предметів; – наявність уявлень про величину предметів;	гра «Знайди той самий» гра «Цікава коробка» гра «Великий і маленький»
Діяльнісний	– вміння дітей розрізняти предмети за кольором; – вміння дітей розрізняти предмети за формою; – вміння дітей розрізняти предмети за величиною.	гра «Обери доріжку» гра «Зайчєня» гра «Пригости Зайчика»

З метою виявлення рівнів сенсорного розвитку за емоційно-мотиваційним критерієм ми спостерігали за дітьми під час гри «Розклади фігури», «Побудуй башту» (Додаток Б).

У процесі гри «Побудуй башту» ми виявили інтерес дітей до дій з фігурками різної форми, величини, кольору. Дітям дали елементи конструктора різного кольору (сині, жовті, червоні, зелені, чорні, сірі) і розміру: кубики, квадрати, трикутники, круглої форми і запропонували їм побудувати казкову

башту. Аналіз виконання дітьми завдання, показав, що Насті Т., Владі Х., Мілані К. більше подобаються фігури яскравих кольорів, невеликих розмірів: вони подували башту із елементів конструктора середніх розмірів жовтого і червоного кольорів, а Максиму Є., Матвію Т., Артему Т., навпаки, більше подобається фігурки зеленого та синього кольорів: вони побудували башту із синіх і зелених кубиків великих розмірів. Спостереження за діяльністю дітей показали, що малюків більше цікавлять фігурки невеликих розмірів: кубики або елементи конструктора круглої форми.

Отже, у ході гри встановлено, що діти проявляють більший інтерес до яскравих кольорів, іграшки їм подобаються круглої або квадратної форми. Переважна кількість дівчаток вдома грають з ляльками, хлопчики – з машинками або займаються конструюванням.

Спостереження за дітьми під час гри «Розклади фігури» показало, що не всі діти проявляють інтерес до обстеження іграшок. Так, Артур К., Тарас К., Артем Т. не обстежуючи іграшки, намагалися розкласти їх по «будиночкам», якщо фігура не поміщалась в «будиночок», вони брали іншу фігуру і робили нову спробу. Марія Б., Матвій Т., Максим Є. краще справились з фігурками круглої форми, а фігури трикутної форми викликали в них труднощі: одразу не змогли помістити їх у свої «будиночки». Це одразу знизило їх інтерес до подальших дій з іграшками. Отже, труднощі у виконанні завдання знижують інтерес дітей до дій з іграшками.

Спостереження за дітьми під час ігрової діяльності було проведено з метою виявлення переживань позитивних емоцій дитиною під час гри з предметами різного кольору, форми, величини. Воно показало, що не всі діти виявляють позитивні емоції під час гри з іграшками. Якщо дитина зацікавлена іграшкою, то вона із задоволенням виконує дії з іграшками, якщо в неї щось не виходить, то малюк починає нервувати, плакати. Так, Марія Б., Мілана К. виявляли позитивні емоції під час обстеження різнокольорових мотрійок, пірамідок. Якщо вони не могли скласти пірамідку, вони починали плакати. Хлопчики Дмитро Ж., Артур К., Максим Є. виявляли позитивні емоції в

процесі конструювання. Вони були задоволені побудованою вежею, загорожею тощо. Спостереження за дітьми показало, що обстежувати великі іграшки подобається не всім дітям. Із задоволенням великі іграшки обстежували Максим Є., Матвій Т., Артем Т., решта дітей до них відноситься байдуже.

Майже всі діти виявляли позитивні емоції під час гри з іграшками середніх розмірів, яскравого кольору: кубиками, мотрійками, пірамідками, ляльками. Дрібні елементи конструктора дітей не цікавили. Щодо форми іграшок, то виявлено, що дівчаткам більше подобається обстежувати круглі іграшки, хлопчики з задоволенням обстежували іграшки квадратної форми, іноді використовували і трикутні елементи конструктора під час конструювання.

Отже, спостереження за дітьми в ігровій діяльності засвідчило, що діти надають перевагу яскравим іграшкам: мотрійкам, конструктору, пірамідкам. Під час гри з ними діти переживають позитивні емоції, в них виникає інтерес до їх обстеження, бажання грати з ними. Хлопчики, звичайно, надають перевагу конструюванню, використовуючи елементи конструктора різної форми: кубики, квадратики, трикутної і круглої форми. Дівчатка більше цікавляться іграшками невеликих розмірів округлої форми та яскравих кольорів.

Узагальнені кількісні результати за даним критерієм подано у таблиці 2.2 та в діаграмі на рис. 2.1.

Таблиця 2.2

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі

Група	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	5	25	8	40	7	35
КГ	6	30	9	45	5	25

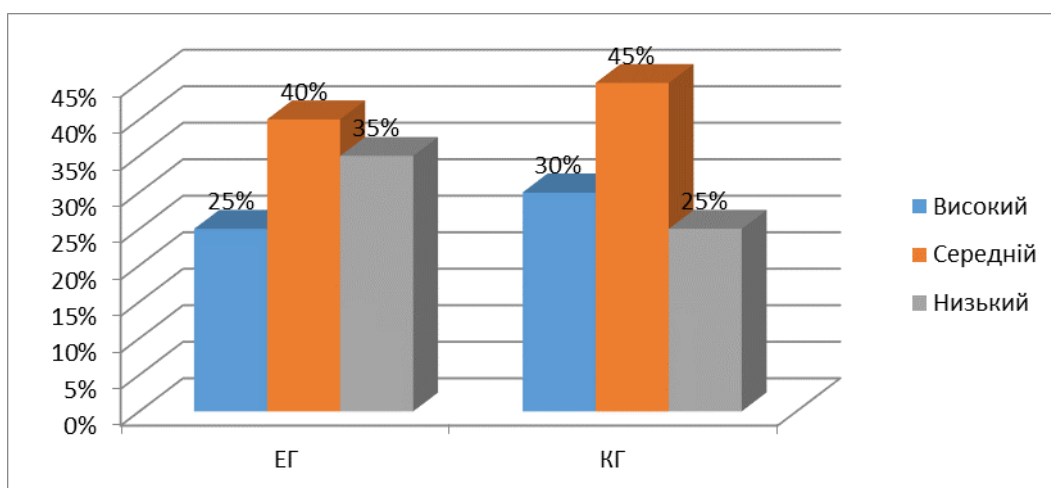

Рис. 2.1. *Рівні сенсорного розвитку дітей EG та KG за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі дослідження*

Як видно з таблиці 2.2 та діаграми на рис. 2.1. високий рівень сенсорного розвитку дітей раннього віку було виявлено у 25% дітей EG і 30% KG; середній рівень за цим критерієм продемонстрували 40% дітей EG та 45% дітей KG; на низькому рівні перебували 35% дітей EG та 25% – KG.

Отже, рівні сенсорного розвитку за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі дослідження знаходяться на середньому рівні (40% – EG, 45% – KG).

З метою виявлення рівнів сенсорного розвитку за когнітивним критерієм ми провели дидактичні ігри «Знайди той самий», «Цікава коробка», «Великий і маленький» (додаток В).

Результати виконання завдань за когнітивним критерієм подано в додатку Ж.

Дидактичною грою «Знайди той самий» ми виявляли уявлення дітей про колір. Ми запропонували дитині побудувати башту з кубиків. Взявши один кубик певного кольору, ми пропонували дитині знайти серед безлічі кубиків такий самий.

Під час виконання завдання всі діти безпомилково відшукали кубики жовтого і зеленого кольорів. Артуру К., Тарасу К., Артему Т. Макару З., Богдану Р., Тимуру М. важче було відшукати синій і зелений кольори. Самостійно з завданням справилася 35% дітей EG та 40% дітей KG. Решта дітей

(60% дітей ЕГ та 55% дітей КГ) показали середній рівень сформованості знань про кольори. Як, бачимо, не всі діти експериментальної та контрольної груп орієнтуються в кольорах. Краще всього діти засвоїли жовтий і червоний кольори, гірше – зелений і синій.

Уявлення дітей про форму предметів ми виявляли за допомогою гри «Цікава коробка». Дітям було запропоновано зібрати фігурки різної форми у коробку, в якій були вирізані отвори для фігур однакової форми. Дітям потрібно було співвіднести форму фігури і «двері» для неї в коробці. У більшості дітей виникали труднощі при збиранні фігур у коробку. Вони не могли співвідносити «двері» у «будиночку» з фігурами. Наприклад, Артур К., Тарас К., Артем Т., Макар З. – не могли підібрати «двері» для трикутних фігур. Альона В., Євгенія Є., Мілана К., Заріна С., Настя Т. і Влада Х. дуже вправно виконали це завдання: правильно підібрали «двері» для усіх фігур, називали ці фігури. Решта дітей виконали завдання з незначною допомогою дорослого.

Уявлення дітей про розмір ми виявляли за допомогою гри «Великий і маленький». Дітям було запропоновано розкласти іграшки різної величини по коробках: великі іграшки – у велику коробку, маленькі – у маленьку. Було виявлено, що 60% дітей не мають чіткого уявлення по форму предметів, вони не змогли дати відповіді чим одна іграшка відрізняється від іншої. Тобто в них не сформовано поняття про величину та колір. Більша кількість дітей іграшки по коробках розкладали за допомогою експериментатора, на поставлені запитання теж відповідали за навідними запитаннями дорослого. Самостійно на запитання ніхто з дітей не дав відповіді, а розклали іграшки по коробках лише 15% малят. 25% дітей навіть з допомогою дорослого не виконали завдання. На запитання «Де іграшок більше дома чи у групі?» 50% дітей «дома іграшок багато, але більше у групі». 20% малят поскаржилися, що вдома мало іграшок, у групі більше. Таким чином, можна зробити висновок, що в дітей на середньому рівні сформовані уявлення про багато, більше, мало та уявлення про форму предметів.

Узагальнені результати виконання дітьми завдань за когнітивним критерієм подані у таблиці 2.3. та у вигляді діаграми на рис. 2.2.

Таблиця 2.3

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм

Група	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	3	15	10	50	7	35
КГ	4	20	11	55	5	25

Як свідчать дані таблиці 2.3 і діаграми на рис. 2.2. високого рівня сенсорного розвитку серед дітей раннього віку досягло 15% дітей експериментальної і 20% контрольної груп; на середньому рівні за цим критерієм перебуває 50% дітей ЕГ та 55% дітей КГ; низький рівень виявлений у 35% дітей ЕГ та 25% – КГ дошкільників.

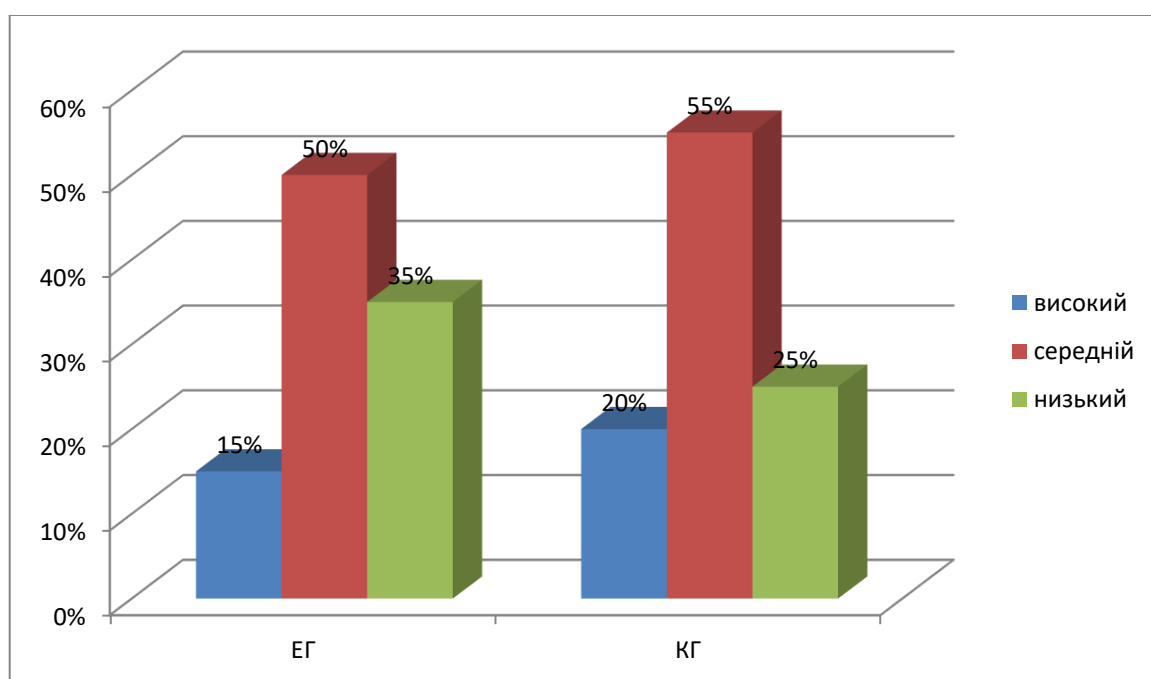

Рис. 2.2. Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Отже, результати дослідження за когнітивним критерієм свідчать, що діти як експериментальної, так і контрольної груп мають елементарні уявлення про

колір, форму, величину предметів, які відповідають середньому рівню (45% – ЕГ, 50% –КГ).

З метою виявлення рівнів сенсорного розвитку за діяльнісним критерієм ми провели дидактичні ігри «Обери доріжку», «Зайчєня», «Пригости Зайчика» (додаток Д).

Результати виконання дітьми завдань подано в додатку К.

Проаналізуємо результати виконання завдань.

Під час гри «Обери доріжку» ми виявили вміння дітей співвідносити за кольором та формою знайомі їм предмети. Ми взяли набір різнокольорових смужок з вирізаними кругами, квадратами, трикутниками і запропонували дитині обрати собі смужку і закрити вирізи на ній відповідними фігурками, колір яких збігається з кольором смужки. Самостійно з даним завданням справилися 15% дітей (Саша Д., Влада Х., Євгенія Є.), 45% дітей з завданням не справилася, 35% дітей потребувало допомоги дорослого. Так, Данило Б., Артур К., Марк С., Артем Т. обирали круги, які збігаються з розміром вирізки і не звертали уваги на колір. Після запитання «Чим схожі круг, який ти обрав, і смужка і чим вони відрізняються?» діти виправили самі свої помилки: знайшли круг, який збігався з величиною вирізки і з кольором смужки. 30% дітей ЕГ та 35% дітей КГ після нашого запитання виконали завдання правильно. Вони одразу зрозуміли, що фігурка повинна збігатися зі смужкою кольором і одночасно закрити виріз на неї, тобто бути однакової форми з вирізом. На наше запитання вони дали такі відповіді: «Смужка і круг одного кольору», «Круг і вирізка однакового розміру», «Круг і смужка різні за кольором», «Одні фігурки круглі, другі – квадратні». Отже, в дітей сформовані вміння співвідносити за кольором та формою знайомі їм предмети на середньому рівні.

Метою проведення гри «Зайчєня» було виявлення вмінь дітей групувати схожі за формою і кольором предмети. Дітям потрібно було спочатку викласти зайчєнят (білі круги) у рядок, потім накормити їх морквою (оранжевий трикутник), капустою (зелений круг), буряком (фіолетовий трикутник). Гра далася дітям дуже складно. Вони дуже слабо орієнтувалися в назвах

геометричних фігур, не могли співвіднести овочі із геометричними фігурами. Наприклад, діти експериментальної групи Артур К., Тарас К., Артем Т., Макар З. не знали назв геометричних фігур, тому не змогли створити композицію із зайченятами. Краще справи відбувалися у Альони В., Євгенія Є., Мілани К., Заріни С., Насті Т. і Влади Х., вони швидко виконали це завдання: правильно назвали і підібрали овочі для зайченят. Решта дітей виконала завдання за допомогою дорослого. Отже, вміння дітей групувати предмети за формою і кольором також знаходяться на середньому рівні.

Гра «Пригости Зайчика» дозволила нам виявити вміння дітей групувати предмети за величиною. Дітям запропонували зібрати моркву для Зайчика: велику моркву – в велике відро, а маленьку – в маленьке. З даним завданням справилися не всі діти. Наприклад, Даня Б., Артур К., Тарас К., Марк К., Артем Т. збирали всю моркву (і велику, і маленьку) у велике відро, а решту моркви, що залишилася, вони намагалися помістити у маленьке відро. Частіше діти помилялися у розмірі маленької моркви, вона у 60% дітей потрапляла у велике відро. Самостійно це завдання виконало 15% дітей КГ, із ЕГ таких дітей не було. 50% дітей виконали завдання з незначною допомогою дорослого: подивись уважніше, яку моркву ти поклав у велике відро? Чому ти поклав маленьку моркву у це відро? тощо.

Отже, вміння дітей групувати предмети за величиною також знаходяться на середньому рівні.

Узагальнені кількісні результати рівнів сенсорного розвитку за діяльнісним критерієм подано у таблиці 2.4 та на діаграмі на рис. 2.3.

Таблиця 2.4

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за діяльнісним критерієм на констатувальному етапі

Група	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	3	15	6	30	11	55
КГ	4	20	7	35	9	45

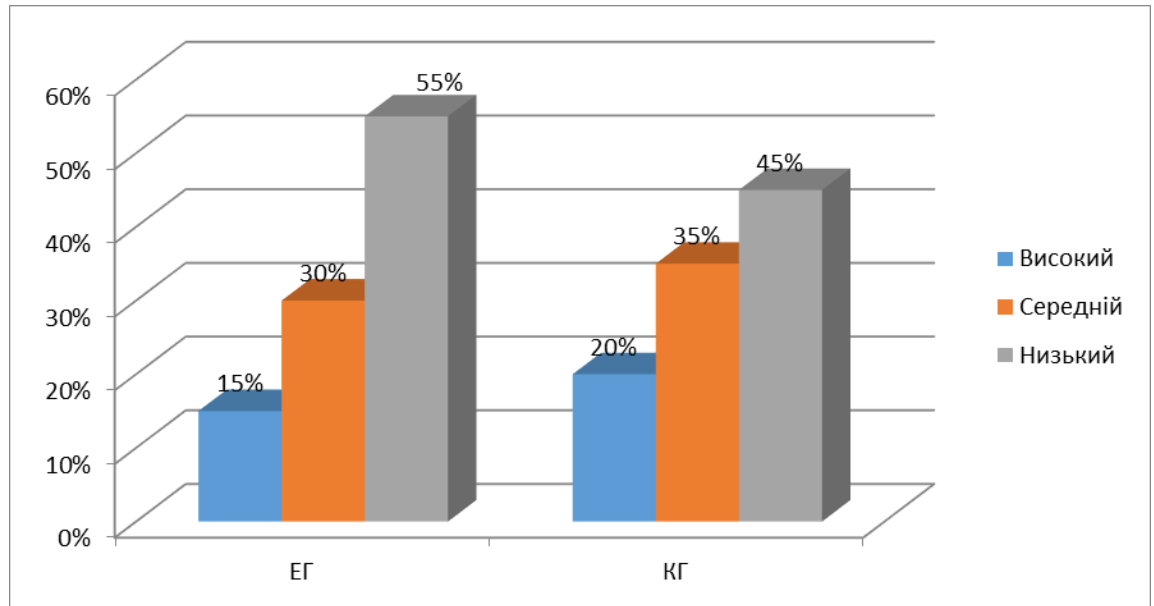

Рис. 2.3. Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Як свідчать дані таблиці 2.4 та діаграми на рис. 2.3., високого рівня сенсорного розвитку досягло 15% дітей ЕГ та 20% КГ; середній рівень за цим критерієм продемонстрували 30% дітей ЕГ та 35% дітей КГ, на низькому рівні знаходиться 55% дітей ЕГ та 45% – КГ.

Отже, гірше всього у дітей ЕГ та КГ сформовані вміння розрізняти предмети за кольором, формою та величиною; вміння дітей групувати предмети за певною сенсорною ознакою, зокрема на низькому рівні сенсорного розвитку виявлено 55% дітей ЕГ, 45% КГ.

Робота, проведена на констатувальному етапі дослідження серед 40 дітей раннього віку, дозволила з'ясувати, що більшість вихованців не мають достатніх уявлень про колір, форму та величину предметів і не вміють диференціювати знайомі предмети довкілля за цими сенсорними ознаками.

Більшість дітей показала середній і низький рівні сенсорного розвитку, що свідчить про необхідність розробки системи роботи з реалізації педагогічних умов і проведення систематичної роботи з дітьми раннього віку щодо їх сенсорного розвитку.

2.2. Реалізація педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку

Метою формувального етапу експерименту була реалізація педагогічних умов, що забезпечують ефективність сенсорного розвитку дітей раннього віку, а саме:

- створення предметно-розвивального середовища для дітей раннього віку;
- організація системи ігор-занять з сенсорного розвитку;
- співпраця закладу дошкільної освіти з батьками вихованців.

Сенсорний розвиток дітей відбувається під час обстеження ними предметів, в процесі якого вони вчаться розрізняти такі властивості предметів і явищ, як величина, форма, колір. Після ознайомлення дітей з основними властивостями предметів і їх словесними позначеннями дитина починає легше орієнтуватися в навколишньому середовищі.

Накопичувати сенсорний досвід дитина починає на систематичних заняттях з сенсорного розвитку, які побудовані на використанні дидактичних ігор і вправ та під час ігрової діяльності в предметно-розвивальному середовищі. Предметно-ігрове середовище вважається розвивальним, якщо воно сприяє розширенню, поглибленню уявлень дітей про навколишнє середовище, вдосконалює вміння малят використовувати предмети за їх призначенням. Тому роботу з реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку ми почали з оновлення осередку сенсорної діяльності. В даний осередок ми помістили дошку для малювання крейдою (дітям цього віку дуже подобається малювати); шнури для шнуровання, гудзики, сукні, чобітки – ці матеріали допомогли дітям розвинути сенсорику пальців, що допомогло їм швидше одягатися на прогулянку; стрічки різної ширини та довжини, які ми використовували на заняттях з математики під час ознайомлення дітей з величиною та кольором предметів; дзвіночки, брязкальця були використані на заняттях з фізичної культури.

Слід зазначити, що для ознайомлення дітей раннього віку з кольором, формою, розміром предметів ми створили авторський посібник, який виготовили з натуральної тканини, ігрові поля формату А5, містили такі теми:

- будиночок;
- галявина;
- магазин;
- квітник;
- кімната;
- шафа з посудом.

Крім того, до комплекту ігрового поля входили деталі, предмети різного кольору та текстури, які можна було прикріпити до ігрового поля липучкою.

Ігрові поля ми періодично змінювали і поповнювали залежно від освітнього завдання. Працюючи з певним ігровим полем, дитина виконувала ігрову вправу, яка мала на меті формування відповідного сенсорного еталону. За нашою інструкцією малюк накладав предмети на ігрове поле, визначав їх колір, форму, розмір, шукав їм відповідну пару тощо.

Для навчання дітей групувати предмети за кольором, формою, порівнювати різні ознаки предметів ми оснастили сенсорний осередок сенсорною ширмою «Підбери кришечку», сенсорною дошкою для маніпулювання блискавками, гудзиками, мочалками, шпінгалетами, клямочками тощо; сенсорною лялькою «Наталочка-навчалочка», кольоровими доріжками.

Таким чином, ми сподівалися, що грамотно організоване середовище зацікавить малюків і стане ефективним засобом сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Наступною педагогічною умовою ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку є організація системи ігор-занять у предметно-ігровому середовищі. Для цього ми склали перспективний план проведення ігор-занять (таблиця 2.5).

Перспективний план проведення ігор-занять

Дата проведення	Назва заняття-гри	Мета проведення
02.02.21	Великий – маленький	навчити дітей порівнювати предмети за величиною
03.02.21	Жив-був кружечок, Лялька йде в гості	формувати в дітей поняття «більше-менше»
04.02.21	Розклади за розміром	формувати поняття довше-коротше, вище-нижче
09.02.21	Сховай від дощичку	формувати у дітей уявлення про форму предметів
10.02.21	Розклади правильно, Підбери за формою	формувати вміння дітей класифікувати предмети за формою
11.02.21	Геометричне лото, Жив був кружечок	закріпити уявлення малят по форму предметів
16.02.21	Пікнік для фігур	закріпити вміння класифікувати предмети за формою
17.02.21	Що якого кольору? Знайди предмети такого ж кольору	закріпити назви основних кольорів
18.02.21	Сховай метелика за квітку	навчити співвідносити предмети за кольором
23.02.21	Знайди предмет круглої форми та жовтого кольору Розсели по домівкам	навчити групувати предмети за кольором і формою
24.02.21	Картинки з половинок	закріпити назви геометричних фігур, розвивати сприйняття форми, кольору
25.02.21	Дістань кільце	навчити розрізняти величину і колір кільця пірамідки
01.03.21	М'який конструктор	закріпити уявлення дітей про форму і колір предметів
03.03.21	Підбери ложку	розвивати вміння групувати предмети за величиною

05.03.21	Склади пірамідку	закріпити вміння групувати предмети за величиною і кольором
10.03.21	Збери грибочки	закріпити навички малят групувати та співвідносити предмети за кольором
11.03.21	Добери предмет	формувати вміння вибирати предмети двох заданих кольорів, закріпити вміння співвідносити різні предмети за кольором, формою
15.03.21	Перекладання намистинок	формувати вміння знаходити схожості і відмінності предметів
17.03.21	Чарівна коробочка. Фрукти	навчити виділяти характерні властивості фруктів: колір, форму
19.03.21	Побудова башточок рівної величини.	навчити малят знаходити один предмет серед багатьох
22.03.21	Де сховалася іграшка? Знайди і принеси	формувати вміння малюка орієнтуватися у просторі
23.03.21	Де я?	закріпити вміння малят орієнтуватися у просторі

Розробляючи план проведення занять-ігор, ми спочатку підібрали ігри, які формують у дітей уявлення про величину. Наприклад, під час проведення гри «Великий-маленький» малята порівнювати смужки за величиною, предмети, які розташовані у предметно-розвивальному середовищі, іграшки тощо. Наступним кроком сенсорного розвитку малят було формування в них поняття «більше-менше». З цієї метою ми провели ігри «Жив-був кружечок», «Лялька йде в гості». «Мій розмір», «Розклади за розміром», «Чудовий мішечок», «Хто спритніший?», «Просторове орієнтування» та інші (додаток П).

Під час ігор діти порівнювали предмети за величиною, отримуючи уявлення про розмір, довжину, висоту, ширину предметів. Ми навчали дітей у грі використовувати слова ширше, вужче, довше, коротше, вище, нижче,

більше, менше. Наприклад, у грі «Більше менше» ми розкладали перед дітьми картинки з різними предметами, показували їм картинку з кружечком і просили знайти такі ж, але з іншого розміру. Діти порівнювали зображені фігури за розміром, використовуючи слова «більше-менше». Спочатку ми зверталися з запитаннями до сильних дітей, потім просили повторити слабких. Таким чином, усі діти засвоїли поняття «більше-менше» і навчилися аналізувати, порівнювати, класифікувати предмети за величиною, здійснювати серіацію предметів.

Коли діти засвоїли величину предметів, ми почали формувати в них поняття форми предмету. З цієї метою нами були організовані ігри «Сховай від дощику», «Розклади правильно», «Якої фігури не стало?», «Підбери за формою», «Геометричне лото», «Жив-був кружечок», «На що схоже», «Закрий віконце в будиночку», «Відкрий замок», «Чудовий мішечок» та інші (додаток Р). У процесі ігрової діяльності в малят формувалися поняття про такі геометричні фігури, як круг, куля, квадрат. Ми розвивали в них уміння класифікувати геометричні фігури, порівнювати їх, знаходити на дотик. Наприклад, під час гри «Чудовий мішечок» діти спочатку відгадували загадки про фігури, що знаходяться у мішечку, потім їх діставали, розглядали і по завершенню визначали фігурку в мішечку на дотик. У грі «Відкрий замок» перед малятами було поставлено завдання відкрити замок, підібравши фігурку відповідної форми; у грі «Жив-був кружечок» дітям потрібно було визначити, на яку фігуру схожий предмет, який їм показали.

Під час формування у малят уявлень про колір предмета ми провели з ним ігри «Знайди предмети такого ж кольору», «Назви колір предмета», «Розклади предмети за кольором», «Повітряні кулі», «Де помилилися Білосніжка», «Машини їдуть по домівках», «Машина заблукала» та інші (додаток С). У ході цих ігор діти отримали уявлення про колір предметів, навчалися їх класифікувати, порівнювати, групувати. Спочатку ми навчили малят називати колір предмета (гра «Назви колір предмета»), потім знаходити предмет заданого кольору (гра «Знайди предмет такого ж кольору»). У грі

«Розклади предмети за кольором», «Веселий потяг» малята вчилися групувати предмети. Коли в дітей були сформовані уявлення про величину, форму, колір, ми проводили ігри на формування в них умінь групувати та співвідносити предмети за кольором і формою («Добери предмет»), знаходити схожості і відмінності між предметами («Чарівна коробочка», «Фрукти», «Перекладання намистинок» тощо); знаходити один предмет серед багатьох певного розміру, форми і кольору.

В останню чергу ми формували в дітей елементарні просторові уявлення. В цьому нам допомогли ігри «Знайди і принеси», «Де я?», «Де розташовано».

Дівчатам подобалось підбирати плаття для ляльки за розміром, а хлопчиками розподіляти машини по своїм гаражам, у наслідок чого дітьми засвоювалися поняття «велике-маленьке», вони отримували уявлення про основні кольори. Ці поняття ми закріплювали під час гри малят з пірамідкою. Вони нанизували кільця одного кольору, чергували кольори, розміри кілець. З її допомогою діти засвоїли поняття «великий-маленький», «більше-менше». Крім того, нанизування кілець пірамідки сприяло розвитку дрібної моторики. Закріпленню понять про колір, форму і розмір предметів сприяли гра «Цікава коробочка», ігри з кубиками (діти збирали башти за певним кольором, використовували фігури різної форми).

Наведемо приклади проведених ігор.

Гра «Просторове орієнтування»

Мета: розвиток просторового мислення малюків, закріплення понять: «колір», «форма», «розмір», «більше», «менше», «співвідносити їх у просторі» тощо.

Матеріали для проведення гри: одноразові стаканчики та тарілки різного розміру та кольору, додатково – різні пластикові стаканчики від фасованих харчових продуктів, прямокутні клаптики оргаліту.

Хід гри

Розглядаємо з дітьми предмети, пояснюємо, що це будівельний матеріал легкий, тендітний, і з ним слід поводитись обережно. Його не можна кидати і жмакати. Знімати і ставити також слід обережно. Діти виконують завдання.

Після роботи спонукаємо дітей не руйнувати, а розбирати будівлю; весь матеріал вкладається один в один за розміром.

Також пропонували дітям ще такі завдання:

- спорудити із стаканчиків просту башту заввишки до п'яти поверхів – від більшої кількості елементів знизу до меншої – зверху;
- шикування в рядок предметів, дотримуючись однакової відстані;
- колективне спорудження башти з галереями (кожна дитина мала поставити свій елемент і взяти участь у будівництві).

Гра «Намисто»

Мета: закріплення понять «форма», «розмір», «колір».

Хід гри

Кожна дитина отримувала робочий комплект – шнурок, кришечки від пластикових пляшок для води та напоїв. Шнурки, кришечки – різнокольорові. З одного кінця шнурок має вузол, аби кришечки не спадали з нього. Другий кінець – цупкий, щоб дитині було легше їх нанизувати.

Діти нанизують на шнурок заздалегідь просвердлену кришечку.

Пропонували також дітям уважно розглянути «намисто», і відповісти на запитання: «Що це? З чого складається? Якого кольору? Форми? Розміру?»

Також пропонували дітям зібрати комплект таким чином, щоб велика кришечка розмістилася посередині (Діти знаходять середину шнурка).

Після виконаних завдань, пропонуємо розібрати намисто, а потім зібрати його таким чином, щоб велика кришечка розмістилася посередині, а кожна пара «рядових» кришечок була спрямована увігнутою порожниною всередину своєї пари.

Вчили також дітей будувати з кришечок найвищу башту, ставлячи їх одна на одну.

Конспекти занять з сенсорного розвитку подано у додатках Л, М, Н, П.

Метою заняття «Кошенята на прогулянці» (додаток Л) було навчання малят помічати і розрізняти розташування предметів відносно свого тіла: лампочка розташована вгорі – там, де голова, а машинки – внизу – там, де ноги; діти отримували уявлення про просторові відношення «на», «під»; основні кольори (червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний); форму «круглий». Також на занятті дітей вчили порівнювати, групувати, співвідносити предмети за кольором. Заняття проводилося в ігровій формі. Засвоїти уявлення про колір малюкам допоміг іграшковий котик Мурчик. Діти провели маніпуляції з м'ячиком, встановили, що він круглий, м'який. Малята збирали м'ячики і називали їх колір і кидали у отвір такого ж самого кольору. Засвоїти просторові уявлення «під», «на», «вгору», «вниз» дітям допоміг жучок, який літав і опинявся у різних місцях. Малятам потрібно було сказати куди опустився або піднявся жучок..

Метою заняття «Птахи радіють сонечку» (додаток М) було навчити групувати предмети за жовтим кольором та круглою формою; дати їм поняття «один», «багато», «довгий», «короткий». На занятті були використані сенсорні матеріали Сонечко, геометричні фігури, стрічка жовтого кольору, іграшкові Каркуша, горобці, білочка та інші іграшки різної форми і кольору. Розглядаючи Сонечко, діти зрозуміли, що у нього багато промінців, що вони різні за розміром: довгі і короткі. На закріплення отриманого матеріалу, діти малювали сонечко та його промінці.

Метою заняття «Наші іграшки чудові» (додаток Н) було навчання дітей робити узагальнення поняття «іграшки», диференціювати кольори, добирати фігури певного кольору з (двох, трьох, чотирьох) кольорів, а також закріпити вміння малят розрізняти предмети за кольором, групувати їх. На занятті з дітьми провели гру «Картинки з половинок», під час якої діти добирали невідповідну половинку іграшки. Іграшки були різного кольору і форми. З властивостями предметів малята познайомилися під час гри «М'який конструктор». Вони дізналися, що поролон м'який на дотик, квадратної форми,

жовтого кольору.

Закріплення уявлень дітей про колір предметів (чорний, білий, жовтий, червоний, синій, зелений), їх форму (круг, квадрат, овал, прямокутник, трикутник), вміння диференціювати однорідні предмети за величиною (чашка велика - маленька, ложка велика - маленька); розуміння понять високо-низько, далеко-близько, тихо-голосно, на-під, визначення смаку, ознак предметів тощо відбулося на занятті «Подорож по країні Сенсорики».

Матеріалами до заняття було обрано: геометричні фігури - по одній великій - це мама; по 10 маленьких - це дітки; кольорові кубики в чарівній торбинці; камінці, вата; два чайники (з наклеєними очима, ротом - із теплою водою та холодною водою); дві іграшки мавпочки - велика та мала; дві чашки, дві ложки різної величини; три склянки з водою - кислою, солодкою, солоною; ложечки за кількістю дітей; розбірні башточки; дидактична гра «Склади квадрат»; велика барвиста скатертина – «летючий килимок», серветка, хустина.

Заняття проводилося у вигляді подорожі до цікавої країни, де є різні незвичайні речі.

Наша перша зупинка - на галявинці «Пограємось». Дітям пропонували виконати прохання башточки: «Складіть нас, будь ласка!» Діти самостійно виконували завдання.

Друга зупинка – «Веселі чайники» (Чайники віталися з дітьми, розповідали про себе). Вихователь говорив: Я чайничок хі - хі. У мене всередині є водичка. Хочете дізнатися, холодна вона чи тепла? Погладьте мене по животику. Яка в мене водичка? (тепла) Другий чайничок: А я чайничок ха - ха. Погладьте і мій животик. Яка в мене водичка? (холодна).

Третя зупинка – «Чарвінка торбинка». Вихователь запитував: А де ж вона? Заховалася? Пошукаймо (Діти знаходять торбинку під столом). Де була торбинка? А тепер де? (Кладе на стіл). Так вона на столі. Хочете дізнатись що в ній?

Діти навпомацки обстежували торбинку зовні, висловлювали свої припущення. Вихователь пропонував погратися з кубиками, що всередині.

Діставав один кубик і запитував: якого я кольору і швиденько ховав до торбинки. Діти відповідали. Так по черзі розглядали всі кубики. Пригадавши, що слід сказати кубикам на прощання, малята продовжують подорож.

Четверта зупинка – «Сумні мавпочки».

На цій зупинці діти допомогли мавпочкам розібратися, де чия чашка та ложка (Гра «Великий та маленький»):

Вихователь: Мавпочки журяться, що не можуть розібратися, де чия чашка, ложка. Допоможемо їм? Це яка мавпочка за величиною? (велика). Яка їй потрібна чашка? (велика). А ложка? (теж велика) Візьміть усе це і покладіть перед нею. А ця мавпочка якої величини? (маленька) Діти, дайте їй чашку та ложку за розміром. Мавпочки дякують вам за допомогу.

У ході гри з мавпочками «Де я?» малята закріпили поняття «високо-низько», властивості води «солодка», «солена».

П'ята зупинка – «Вузлику, розв'яжись». На цій зупинці діти допомагали мамам-геометричним фігурам повернути своїх діток з галявини.

Дітям вихователь показував зав'язану у вузол хустину й просив її розв'язати. Всередині знаходилися великі геометричні фігури - це мами.

Вихователь: Любі матусі, а де ваші дітки?

Фігури: Вони граються на галявині. Подивіться, які слухняні.

Мама Круг: Дітоньки мої, біжіть до мене.

Діти беруть маленькі кружечки й несуть їх до мами. Так робили і з іншими фігурами.

При навчанні дітей групуванню іграшок ми використовували завдання з поступовим наростанням цього розмаїття. Діти групували іграшки за величиною, потім за формою і, нарешті, за кольором. Малюки спочатку здійснювали групування іграшок з різко різними сенсорними властивостями (форми або кольору), потім з більш близькими. На одному занятті діти групували іграшки круглої і квадратної форми; на наступному вони оперували з іграшками круглої і овальної форм, але при цьому зберігали колір, величину,

фактуру предметів, тобто певна сенсорна властивість виступала на даному занятті єдиною новою.

У предметно-розвивальному середовищі ми використовували з дітьми різні види діяльності: ігрову діяльність, аплікацію, малювання. Так, на занятті «Кожному грибочку – своє місце» використані елементи аплікації і малювання. Діти набули вміння групувати і співвідносити різноманітні предмети за кольором закріплювали малюванням грибочків та створення аплікації.

На заняттях ми використовували такі методичні прийоми навчання дітей: наочно-дійовий показ, словесне пояснення, словесне речення, виконання доручень, багаторазове виконання вправи (якщо дитина не могла виконати дію, ми брали її руку в свою і виконували дію).

Третьою педагогічною умовою ефективного сенсорного розвитку дітей раннього віку є залучення батьків до цього процесу. Ми залучали батьків для поповнення предметно-розвивального середовища новими іграшками, сенсорними матеріалами. Для ознайомлення дітей з товщиною предметів ми звернулися з проханням до батьків виготовити коричневі сходи, що являли собою розходження між двома вимірами. Завдяки цьому малюки мали можливість ознайомитися з поняттями: товстий, тонкий. Для ознайомлення дітей з величиною предметів батьки виготовили рожеву вежу, яка дозволяла показати дітям розходження величини в таких вимірах, що допомогло малюкам диференціювати поняття великий, маленький; за допомогою червоної штанги, яка показувала розходження величини в одному вимірі – довжині, ми ознайомили дітей з поняттями короткий, довгий. При ознайомленні дітей з цими поняттями на заняття були запрошені батьки, щоб вони побачили свої вироби в дії.

Для підвищення рівня знань батьків щодо сенсорного розвитку малюків ми організували батьківську школу, на заняттях якої провели семінар «Створення належного розвивального середовища в закладі та вдома – необхідна умова сучасного розвитку дитини», консультацію «Допоможи мені зробити це самому», педагогічний практикум «Створення умов для розвитку

сенсорних здібностей», сенсорний практикум «Такі важкі «прости» завдання (залучення батьків до виконання завдань «Саморобні пазли», «Танграм», «Колумбове яйце», спільний виховний захід «Подорож до країни Сенсорика»).

Крім того, в батьківській школі ми проводили бесіди з батьками щодо проблем, які виникали в них під час сенсорного розвитку малюків, надавали рекомендації щодо проведення ігор у домашніх умовах (додаток У). Завданнями майстер-класу були: підвищення педагогічної компетентності батьків з питань сенсорного розвитку малюків; сприяння реалізації єдиного підходу в розвитку дітей раннього віку; створення умов для зміцнення співпраці між дитячим садом і сім'єю, стимулювання самоосвіти батьків.

На початку майстер-класу ми показали батькам презентацію «Сенсорний розвиток» з метою ознайомлення батьків з поняттями «сенсорика», «сенсорний розвиток». Після теоретичної частини ми провели з батьками практикум «Дидактичні ігри з сенсорики», на якому ознайомили батьків з низькою дидактичних ігор. Наступним кроком майстер класу була рефлексія, були підведені підсумки заходу, визначені перспективи подальшої роботи.

За круглим столом батьки обмінювалися власним досвідом щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Для вихователів ми провели консультацію «Відомі педагоги про розвивальне середовище для дітей дошкільного віку» (додаток Ф).

Отже, під час проведення формувального етапу дослідження малята полюбили сенсорні ігри на нанизування, конструювання, групування тощо. Вони добре засвоїли основні кольори предметів, їх форму і розміри. Дані уявлення діти отримали завдяки використанню методів показу, прикладання або накладення, дидактичних ігор, схвалення. Завдання дітям давали різної складності в залежності від набутого рівня сенсорного розвитку, особливу увагу приділяючи дітям, які виявили на констатувальному етапі низький рівень сенсорного розвитку.

З батьками та педагогами була також проведена певна робота щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Після проведення формувального етапу дослідження був проведений контрольний етап дослідження, метою якого було виявлення ефективності проведеної роботи з реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку. Для досягнення мети потрібно було розв'язати наступні завдання:

- визначити повторно рівні сенсорного розвитку за критеріями, показниками, рівнями сенсорного розвитку дітей раннього віку;
- порівняти отримані результати з результатами констатувального етапу дослідження;
- надати рекомендації вихователям щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку.

На контрольному етапі дослідження було проведено повторне анкетування вихователів, з метою з'ясування як змінилися погляди вихователів на сенсорний розвиток дітей раннього віку. Із повторного анкетування ми з'ясували, що кількість вихователів, які стали використовувати дидактичні ігри на заняттях збільшилась на 15%, сенсорні іграшки в предметно-розвивальному середовищі – на 20%. Отже, наші пропозиції пішли на користь починаючим педагогам.

Також із повторного анкетування вихователів ми дізналися, що вихователі планують роботу з сенсорного розвитку на кожному занятті і в режимних моментах, тобто дотримуються принципів послідовності і неперервності. Що стосується методів і прийомів сенсорного розвитку, то на 20% вихователів стало більше використовувати дослідно-пошуковий метод, метод вправ, а дидактичні ігри, доручення, метод-накладання-прикладання, порівняння використовують всі педагоги. Таким чином, можна зробити висновок про те, що у процесі сенсорного розвитку дітей раннього віку збільшилась низка методів і прийомів, які вихователі використовують у цьому процесі.

Збільшилась і кількість педагогів, які стали звертати увагу на дотримання педагогічних умов в процесі сенсорного розвитку малят: 90% вихователів враховують вікові особливості малят і наявний у них рівень сенсорного розвитку, 100% педагогів постійно обновлюють предметно-ігрове середовище новими дидактичними іграшками, 70% – створюють позитивний емоційний настрій в процесі сенсорного розвитку, 90% – підтримують тісний взаємозв'язок з батьками вихованців

Наступним кроком контрольного етапу дослідження було повторне діагностування дітей експериментальної і контрольної груп за діагностичним матеріалом констатувального етапу дослідження

З метою з'ясування, як змінилися рівні сенсорного розвитку за емоційно-мотиваційним критерієм ми провели повторне спостереження за дітьми під час гри «Розклади фігури», загалом в ігровій діяльності, гри «Що тобі подобається більше?».

Результати повторного виконання завдань за емоційно-мотиваційним критерієм подано в додатку У.

Проаналізуємо його результати.

Під час проведення гри «Що тобі подобається більше» ми з'ясували як змінився інтерес дітей до дій з іграшками різної форми, величини, кольору. Було з'ясовано, що більшість дітей (80%) стали грати зі всіма іграшками, хоча дівчаткам (Альоні В., Євгенії Є., Насті Т., Саші Д., Марії Б.) більше подобаються іграшки яскравих кольорів, середніх розмірів, а хлопчики (Дмитро Б., Артур К., Матвій Т., Єгор Х., Максим С., Тарас К.) надають перевагу іграшкам великих розмірів, переважно жовто-зеленого кольору. 60% дітей люблять збирати мотрійки, нанизувати кільця пірамідки, 80% хлопчикам і 30% дівчаток подобається конструювати. Діти із задоволенням збирають башти, огорожі, гаражі для машин тощо. Граючи вдома з ляльками Зоріна С., Настя Т., Марія Б., Влада Х. із задоволенням підбирають плаття своїм лялькам: яке плаття велике, яке – мале, яке – в самий раз. Хлопчики, в основному грають з машинками, солдатиками (Даня Б., Артур К., Матвій Т., Марк С., Максим Є.)

Отже, повторно проведена гра підтвердила, що діапазон іграшок у дітей розширився, діти більш цікавляться іграшками середніх розмірів, яскравих кольорів. Переважній кількості дівчаток вдома подобається приміряти лялькам плаття, хлопчикам – грати з машинками, будувати для них гаражі із конструктора.

Метою повторного спостереження за дітьми під час гри «Розклади фігури» було з'ясування, як змінився інтерес малят до обстеження іграшок. Спостереження показало, що Мілана К., Яна К., Єгор С., Максим Є. Зоріна С. стали з більшим інтересом обстежувати іграшки: вони обмацували їх руками, пробували на смак. Розкладаючи фігури по будиночках, діти звертали увагу на колір будиночку і фігури, на розмір отвору куди їм потрібно було помістити іграшку. Якщо вони помилялися, то клали цю іграшку в бік і брали іншу, яка, на їх погляд, повинна була підійти за розміром. На цей раз Марії Б., Матвію Т., Максиму Є. вдалося справитись і з фігурками трикутної форми. Особливих труднощів при виконанні завдання в них не виникло. Всі діти проявили інтерес при виконанні цього завдання.

Для з'ясування чи проявляє дитина позитивні емоції під час ігрової діяльності з предметами різної форми, величини і кольору було проведено повторне спостереження за малятами. Ми помітили, що більшість дітей зацікавлені діями з іграшками. Діти проявляють позитивні емоції під час збирання пірамідки, мотрійки, конструювання. Тарас Т., Артур К., Дмитро Б. навіть пробують кубики, кільця на смак. Настя Т., Яна К., Влада Х., Зоріна С. радіють, хлопають у долоні, коли в них виходить гарна конструкція або коли вони швидко одягнуть ляльку в красиве плаття. Спостереження підтвердило результати бесіди з дітьми: дітям подобається обстежувати предмети середніх розмірів, яскравих кольорів, округлої форми. Трикутні і квадратні фігури не особливо приваблюють малят, хоча вони їх теж обстежують.

Займаючись конструюванням, Максим С., Даня Б., Матвій Т., Марк С. обирають середні та великі за розміром елементи конструктора, щоб швидше побудувати гараж і продовжувати грати з машинками.

Отже, повторне спостереження за дітьми в ігровій діяльності показало, що діти обстежують всі іграшки, але більшу перевагу надають яскравим іграшкам: мотрійкам, пірамідкам; люблять конструювати, причому вибирають для цього середні та великі елементи конструктора. Під час ігрової діяльності в дітей переживають позитивні емоції, вони проявляють інтерес до іграшок і виявляють бажання грати з ними.

Узагальнені результати рівнів сенсорного розвитку дітей експериментальної і контрольної груп на контрольному етапі дослідження за емоційно-мотиваційним критерієм подані у таблиці 2.6. та діаграмі на рис. 2.4.

Таблиця 2.6.

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі

Групи	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	8	40	12	60	-	-
КГ	7	35	10	50	3	15

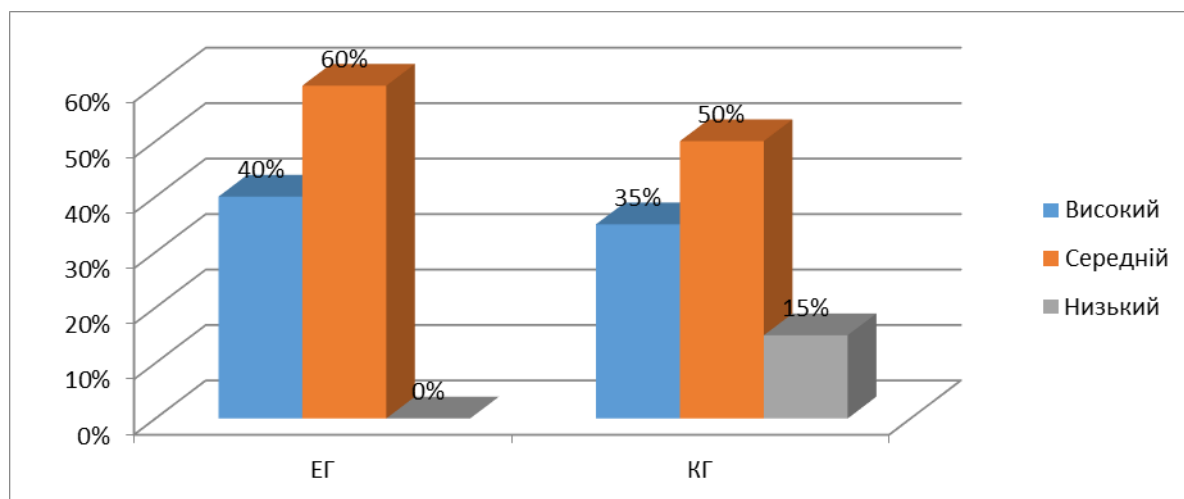

Рис. 2.4. ***Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі дослідження***

Як свідчать дані таблиці 2.6 з діаграми на рис. 2.4. високого рівня сенсорного розвитку досягло 40% дітей ЕГ та 35% – КГ, на середньому рівні перебуває 60% вихованців ЕГ та 50% – КГ, на низькому рівні залишилося 15%

дошкільників із КГ. В ЕГ дітей з низьким рівнем сенсорного розвитку за цим критерієм не виявлено.

Отже, рівні сенсорного розвитку за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі дослідження залишилися на середньому рівні (60% – ЕГ, 50% – КГ). Позитивні зміни відбулися, як в експериментальній, так і в контрольній групі дітей. Хоча в контрольній групі і не значні.

З метою з'ясування, як змінилися рівні сенсорного розвитку за когнітивним критерієм були проведені дидактичні ігри «Знайди той самий», «Цікава коробка», «Великий і маленький».

Результати виконання цих завдань подано в додатку Ф.

За допомогою дидактичної гри «Знайди той самий» ми з'ясували, як змінилися уявлення дітей про колір. Результати виконання завдання показали, що Альона В., Марія Б., Саша Д., Євгенія Є., Євгенія К., Мілана К. самостійно без допомоги дорослого справились із завданням. Незначну допомогу потребували Даня Б., Максим Є., Яна К., Зоріна С., Марк С., Артем С.. Ці діти спочатку помилилися у синьому кольорі. Після нашого зауваження «Ти впевнений, що обрав саме той колір?» діти самостійно поміняли колір фігурки.

Але залишилися малята (Дмитро Б., Артур К., Тарас С., Матвій Т.), які потребували значної допомоги експериментатора, самостійно вони справитися із завданням вони не змогли, були неухважні, постійно плутали кольори. Як бачимо, не всі діти раннього віку орієнтуються в кольорах.

Як змінилися уявлення малят про форму предметів ми з'ясували за допомогою гри «Цікава коробка». Дітям було запропоновано зібрати фігурки різної форми в коробку, в якій були вирізані отвори для фігури певної форми. Самостійно співвіднести форму фігури і отвору в коробці вдалося Альоні В., Марії Б., Євгенії К., Євгенії Є., Мілані К. Після недовгих міркувань, ці діти виконали завдання правильно. Даня Б., Саша Д., Настя Т., Влада Х. помилилися, коли поміщали трикутну фігуру, вони спочатку хотіли помістити її через квадратний отвір, але самі виявили свою помилку і виконали правильно

завдання. Дмитро Б., Артур К., Матвій Т. з даним завданням не справилися, навіть за допомогою експериментатора.

Отже, уявлення про форму предметів у дітей сформовані краще, ніж про колір.

Зміни в уявленнях дітей про розмір предметів ми виявили за допомогою повторного проведення гри «Великий і маленький». Більшість дітей правильно розклали великі іграшки у велику коробку, маленькі – в маленьку (80%). Ці діти мають чітке уявлення по форму предметів, вони знають чим одна іграшка відрізняється від іншої. Незначна кількість дітей (20%) під час виконання завдання потребували допомоги експериментатора, 25% дітей ЕГ та 35% малят КГ навіть за допомоги експериментатора не змогли виконати завдання. Із відповідей дітей на запитання «Де іграшок більше дома чи у групі?» ми встановили, що у біля 50% дітей на середньому рівні сформовані такі кількісні уявлення як багато, більше, мало. Уявлення про форму предметів також залишилися також на середньому рівні, хоча у дітей помітні позитивні зміни.

Узагальнені результати виконання дітьми завдань за когнітивним критерієм подані у таблиці 2.7. та у вигляді діаграми на рис. 2.5.

Таблиця 2.7

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм (контрольний етап)

Група	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	10	50	10	50	0	0
КГ	9	45	10	50	1	5

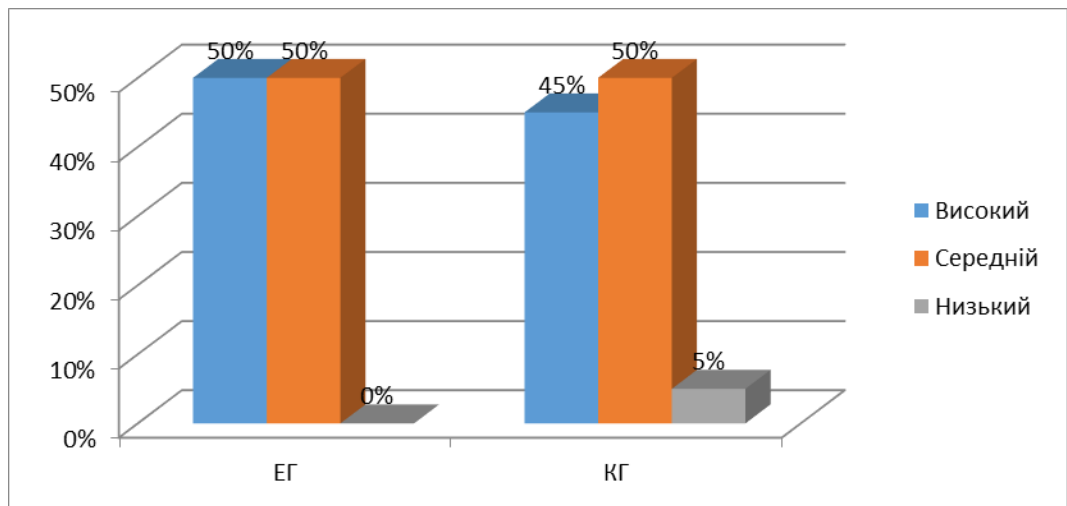

Рис. 2.5. Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі дослідження

Як свідчать дані таблиці 2.7 і діаграми на рис. 2.5. високого рівня сенсорного розвитку досягло 50% дітей експериментальної і 45% контрольної груп; на середньому рівні за цим критерієм перебуває 50% дітей ЕГ та КГ; на низькому рівні залишилося 5% дітей КГ. Низький рівень сенсорного розвитку за когнітивним критерієм у дітей експериментальної групи не виявлено.

Отже, повторне діагностування рівнів сенсорного розвитку за когнітивним критерієм засвідчило, що діти як експериментальної, так і контрольної груп мають елементарні уявлення про колір, форму, величину предметів, які відповідають у КГ середньому рівню (50%), у ЕГ – високому (50%).

Повторне проведення дидактичних ігор «Обери доріжку», «Зайчєня», «Пригости Зайчика» допомогло нам визначити зміни, які відбулися в рівнях сенсорного розвитку в дітей раннього віку за діяльнісним критерієм.

Результати виконання дітьми даних завдань на контрольному етапі експерименту подано в додатку Х.

Проаналізуємо результати виконання завдань.

У ході гри «Обери доріжку» ми з'ясували, як змінилися вміння дітей співвідносити знайомі їм предмети за кольором і формою. Дане завдання самостійно виконали Мілана К., Яна К., Настя Т., Влада Х., тобто 20% дітей ЕГ,

що на 10% більше, ніж на констатувальному етапі. В контрольній групі із завданням справилося 15% дітей, тобто на 5% більше, ніж на констатувальному етапі. Незначної допомоги з боку експериментатора потребувало 40% малят ЕГ та 50% – КГ, після чого вони справились із завданням. Не виконало дане завдання 35% дітей ЕГ та 45% малят КГ. На контрольному етапі із завданням краще справилися Артур К., Артем Т., які мали значні труднощі на констатувальному етапі. Зараз хлопчики обирали круги, які збігаються з розміром і кольором вирізки, тобто на цей раз вони були значно уважніше. Отже, за час проведення експерименту позитивні зміни відбулися в уміннях малят співвідносити знайомі їм предмети за кольором та формою, але залишилися на середньому рівні (35% в ЕГ та 40% в КГ).

Наступну гру «Зайчєня» ми використали для того, щоб з'ясувати, як змінилися вміння дітей групувати схожі за формою і кольором предмети. На контрольному етапі діти вже краще справилися із запропонованим завданням. Малята непогано орієнтувалися в назвах геометричних фігур. Краще розпізнати у них виходило круг, квадрат, трохи гірше вони розпізнавали трикутник. Наприклад, Артур К., Артем Т., Саша Д., Макар З. отримали уявлення про геометричні фігури, назвали їх, завдяки чому змогли створити композицію із зайчєнями і «накормити» зайчєнят «овочами».

Отже, покращилися і вміння дітей групувати предмети за формою і кольором порівняно з констатувальним етапом дослідження, але залишилися на середньому рівні (40% в ЕГ та 35 в КГ).

Гра «Пригости Зайчика» дозволила нам з'ясувати зміни у вміннях малят групувати предмети за величиною. Діти збирали велику і маленьку моркву для Зайчика. З цим завданням справилися майже всі малята. Деякі з них потребували незначної допомоги з боку дорослого. Так, Артур К., Артем Т., Максим С., Зоріна С., які на констатувальному етапі збирали всю моркву у велике відро, на контрольному етапі сортували моркву по відрам. Якщо ми помічали, що вони хочуть кинути моркву не в те відро, говорили їм: «А це відро не дуже велике (мале) для цієї моркви?». Дитина на хвилину

замислювалася і міняла своє рішення, пояснивши чому вона так вирішила. Труднощі при виконанні цього завдання виникли у 20% дітей ЕГ та 35% – КГ.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що вміння дітей групувати предмети за величиною значно покращилися, але також залишилися на середньому рівні (45% в ЕГ та 40% – в КГ).

Узагальнені кількісні результати рівнів сенсорного розвитку за діяльнісним критерієм подано у таблиці 2.8 та на діаграмі на рис. 2.6.

Таблиця 2.8

Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за діяльнісним критерієм на контрольному етапі

Група	Рівні сенсорного розвитку					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
ЕГ	6	30	9	45	5	25
КГ	5	25	8	40	7	35

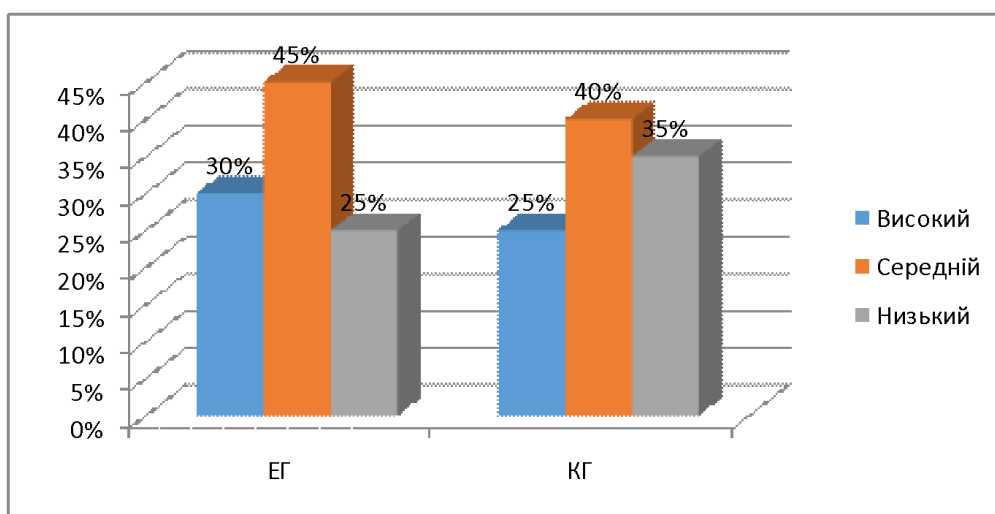

Рис. 2.6. Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ та КГ за діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження

Як свідчать дані таблиці 2.8 та діаграми на рис. 2.6., високого рівня сенсорного розвитку за даним критерієм досягло 30% дітей ЕГ та 25% КГ; середній рівень за цим критерієм виявлений у 45% дітей ЕГ та 40% дітей КГ, на низькому рівні залишилося 25% дітей ЕГ та 35% – КГ.

Отже, на низькому рівні сенсорного розвитку діти ЕГ та КГ були за діяльним критерієм, адже на контрольному етапі дослідження залишилося 25% дітей ЕГ і 35% дітей КГ.

Як показали результати повторного діагностування дітей раннього віку позитивні зміни відбулися в обох групах. Простежимо динаміку змін, що відбулася за час проведення експерименту (рис. 2.7-2.9).

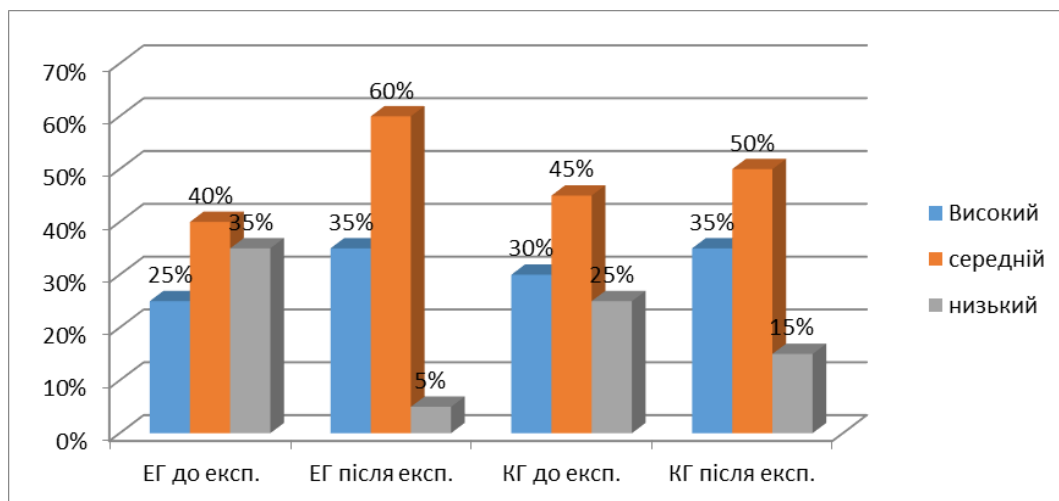

Рис. 2.7. Динаміка змін, що відбулася в дітей ЕГ та КГ за час проведення експерименту за емоційно-мотиваційним критерієм

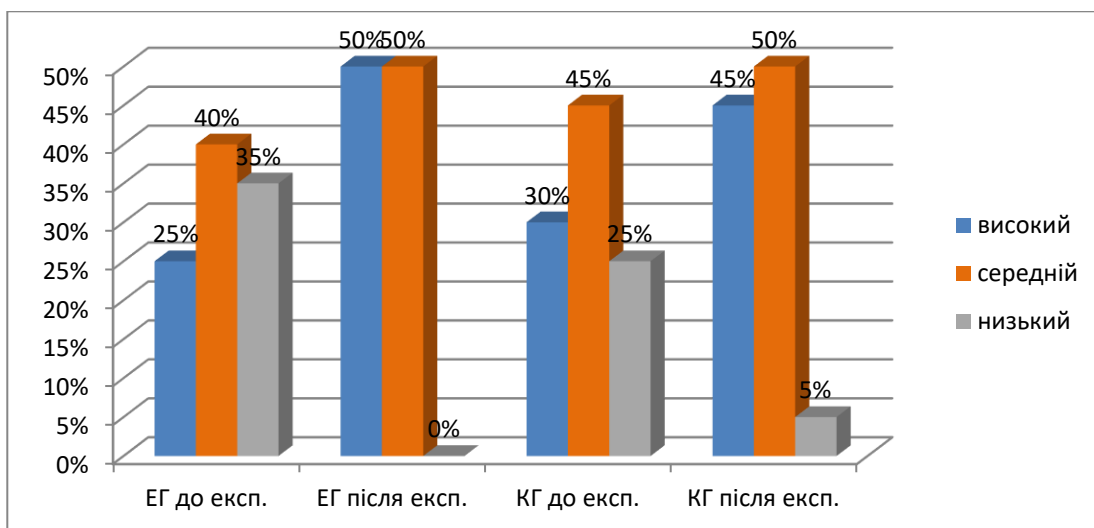

Рис. 2.8. Динаміка змін, що відбулася в дітей ЕГ та КГ за час проведення експерименту за когнітивним критерієм

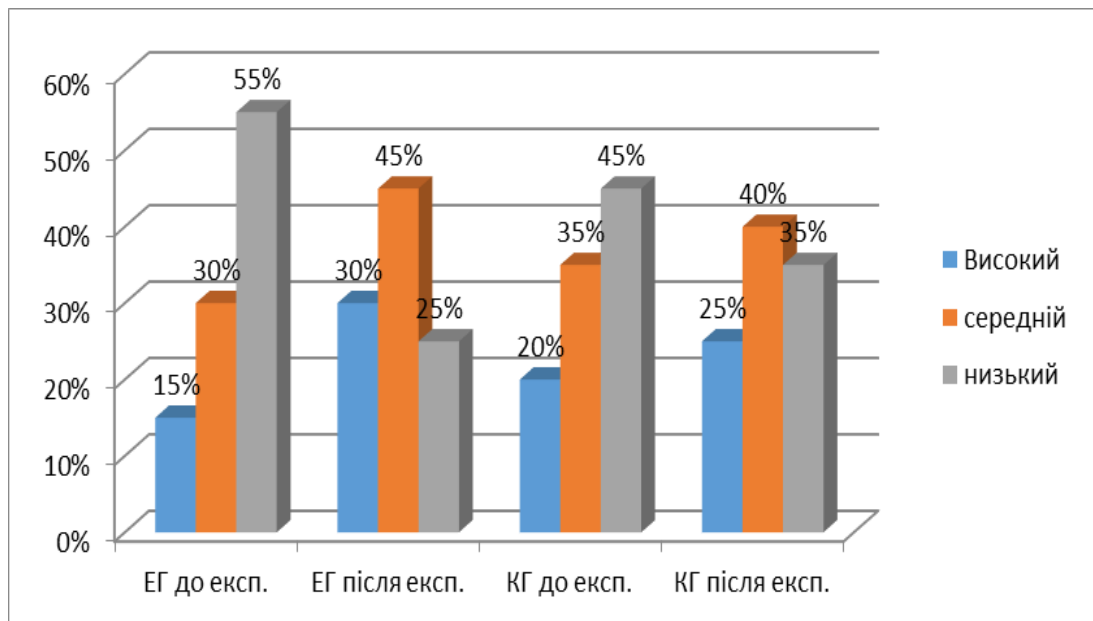

Рис. 2.9. Динаміка змін, що відбулася у дітей ЕГ та КГ за час проведення експерименту за діяльнісним критерієм

Аналіз діаграм на рисунках 2.7-2.9 свідчить про те, що в дітей ЕГ відбулися значні зміни в рівнях сенсорного розвитку за всіма критеріями: високий рівень збільшився на 10%-25%, низький рівень зменшився на 25%-35%. У дітей КГ відбулися незначні зміни: високий рівень збільшився від 5% до 10%, низький рівень зменшився на 10% -20%.

Отже, система роботи з сенсорного розвитку дітей раннього віку виявилася ефективною за умови створення предметно-розвивального середовища для дітей раннього віку; організації системи ігор-занять з сенсорного розвитку; співпраці закладу дошкільної освіти з батьками вихованців.

Висновки до 2 розділу

Для виявлення рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку нами був проведений педагогічний експеримент, який складався з трьох етапів: констатувального, формувального, контрольного. В експерименті взяли участь 40 дітей раннього віку ЗДО «Берізка» смт Свеса та їх вихователі.

Для проведення констатувального етапу експерименту було визначені критерії (емоційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний) з показниками. На основі визначених критеріїв і показників було визначено рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку: високий, середній і низький. До кожного з критеріїв нами було дібрано низку експериментальних завдань.

Дослідження, проведене на констатувальному етапі показало, що за всіма критеріями сенсорний розвиток дітей експериментальної та контрольної груп переважно знаходиться на середньому рівні: від 30% до 50% – у дітей експериментальної груп та від 35% до 60% – у дітей контрольної груп.

На формувальному етапі дослідження були реалізовані педагогічні умови сенсорного розвитку дітей експериментальної групи, а саме: було оновлено предметно-розвивальне середовище з залученням батьків до цього процесу, проведено низка ігор-занять на формування уявлень у дітей про розмір, форму, колір, розташування у просторі.

Для сенсорного розвитку малят за емоційно-мотиваційним критерієм в предметно-розвивальному середовищі була створена доброзичлива психологічна атмосфера: ми грали разом з дітьми, пояснювали їм правила гри, допомагали, якщо у когось із малюків щось не виходило. Діти самостійно обирали іграшки для обстеження, ігор. Нові ігри ми розучували з дітьми на заняттях, у які вони потім грали у самостійній ігровій діяльності.

Роботу з сенсорного розвитку проводили згідно зі складеним планом роботи на заняттях з сенсорно-пізнавального розвитку, малювання, ліплення, аплікації, математики тощо. У процесі сенсорного розвитку ми враховували

набутий досвід дитини з цього напрямку. Із запитаннями спочатку зверталися до сильних дітей, а потім слабких просили повторити дії або відповідь.

Для батьків була організована батьківська школа, де вони ділилися набутим досвідом сенсорного розвитку. З батьками проводили консультації, радили як краще організувати гру з сенсорного розвитку, розучували з ними нові ігри для ознайомлення дітей з формою, розміром, кольором тощо. Звертались до батьків з проханням щодо поновлення предметно-розвивального середовища.

Ефективність дотримання педагогічних умов сенсорного розвитку дітей раннього віку була підтверджена контрольним етапом дослідження: в дітей експериментальної групи відбулися суттєві зміни в рівнях сенсорного розвитку за всіма критеріями (збільшення відбулося від 15% до 20%), у дітей контрольної групи зміни не суттєві (від 0% до 5%).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ

З метою сенсорного розвитку дітей раннього віку рекомендуємо дотримуватись наступних педагогічних умов:

1. Ураховуйте наявні рівні сенсорного розвитку. Для цього давайте дітям виконувати завдання різної складності: слабким дітям пропонуйте спочатку виконати прості завдання: зібрати пірамідку за величиною кілець, починаючи з найбільшого, побудувати огорожу для городу із кубиків одного кольору, закрити «двері» в іграшковому будиночку – підібрати геометричні фігури відповідно до форми «дверей» тощо. Більш сильним дітям пропонуйте більш складні ігри: «Обери доріжку», «Зайчєня», «Двері до будиночка Колобка» тощо.

2. Постійно поновлюйте предметно-розвивальне середовище новими сенсорними іграшками.

3. Залучайте батьків до поновлення предметно-розвивального середовища, підтримуйте з ними тісний зв'язок (батьківська школа, консультації, батьківські збори тощо).

4. Заняття з сенсорного розвитку проводьте систематично і послідовно: спочатку емоційно налаштуйте малят на обстеження предметів, потім сформууйте в них уявлення про величину, форму і в останню чергу про колір предметів. Далі ускладнюйте завдання: формуйте в дітей уміння співвідносити предмети за розміром, величиною, розміром і кольором, формою і кольором, навчайте дітей групувати предмети відповідно до певної властивості.

5. При організації сенсорних ігор дотримуйтесь таких правил:

- створить позитивну атмосферу;
- використайте зацікавлюючий момент;
- розташуйтеся на рівні та навпроти малюка;
- здійсніть дзеркальний показ;
- підготуйте пальчики малюка до виконання завдання (масаж, самомасаж, пальчикові ігри);

—здійснить показ та пояснення з одночасним виконанням «дорослий – дитина»;

— стимулюйте, заохочуйте, хваліть дитину.

6. Дотримуйтесь етапів проведення сенсорної гри:

1. Демонструйте малюку матеріали до гри (кільця, кружечки, кубики, стрічки тощо), дайте йому можливість їх роздивитись, обстежити, погратись.

2. Виконання завдання чітко поясніть дитині.

3. Запропонуйте дитині виконати самостійно завдання.

4. Допоможіть дитині, якщо їй важко впоратись із завданням.

5. Виконайте завдання разом з дитиною.

6. Запропонуйте дитині декілька разів повторити дії.

7. Для сенсорного розвитку малят використовуйте різні види діяльності: ігрову, образотворчу, трудову, самостійну.

8. Використовуйте низку методів і методичних прийомів: наочно-дійовий показ, словесні пояснення, словесні речення, виконання доручень, багаторазове виконання вправи, накладання-прикладання, дослідно-пошуковий тощо.

9. Використовуйте діагностичний матеріал, поданий у додатках Б, В, Д для виявлення рівнів сенсорного розвитку дітей раннього віку.

10. Використовуйте ігри-заняття, подані у додатках Л, М, Н, П з метою сенсорного розвитку дітей раннього віку.

11. Використовуйте дидактичні ігри з метою формування уявлень про величину (розмір, довжину, ширину, висоту) предмета (додаток Р).

12. Використовуйте дидактичні ігри з метою формування уявлень про форму (коло, квадрат, прямокутник) предмета (додаток С).

13. Використовуйте дидактичні ігри з метою формування уявлень дітей про колір (червоний, жовтий, синій, зелений, білий, чорний) предмета.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проаналізувавши теоретичні джерела і виконавши експериментальне дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1. Проблемі сенсорного розвитку присвячені праці Н. Венгера, Л. Виготського, Л. Олійник, Т. Денисенко та багатьох інших. Вченими визначена сутність сенсорного розвитку дитини, роль сенсорного розвитку для особистості дитини. Встановлено, що завдяки сенсорному розвитку формується особистість дошкільника, зокрема дитини раннього віку. Сенсорний розвиток здійснюється у процесі сенсорного виховання – розвитку сприйняття та виховання в дитині системних уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, розташування у просторі, запах, смак тощо.

2. Окреслено особливості сенсорного розвитку дитини раннього віку: у цьому віці діти починають зорovo співвідносити предмети за ознаками; в них починають формуватися уявлення про властивості предметів, які мають практичну значимість у діяльності дитини.

3. Визначені і охарактеризовані педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку: для ефективного сенсорного розвитку необхідно створити предметно-розвивальне середовище, яке відповідає певним вимогам і принципам його організації; при проведенні ігор-занять в природно-розвивальному середовищі слід враховувати наявний рівень сенсорного розвитку малят, тобто слабким дітям пропонувати нескладні завдання, ігрові дії, а сильним малюкам пропонувати більш складні завдання; враховуючи вікові особливості малят спочатку формувати в них уявлення про розмір, форму, потім про колір і нарешті вчити їх співвідносити за кольором, формою, групувати тощо; постійно поповнювати ігрове середовище новими іграшками, дидактичними матеріалами, залучаючи батьків вихованців; підтримувати тісний зв'язок з батьками дітей через проведення консультацій для них, організацію батьківської школи по обміну досвідом з сенсорного розвитку дітей тощо.

4. З метою виявлення ефективності визначених педагогічних умов був проведений педагогічний експеримент на базі ЗДО «Берізка» смт. Свеса. Всього в експерименті взяло участь 40 дітей раннього віку (20 дітей експериментальної групи «Гномики» і 20 дітей контрольної групи «Соняшник»), їх батьки та вихователі. Для проведення констатувального етапу дослідження було визначено критерії та показники сенсорного розвитку: *емоційно-мотиваційний критерій з показники*: інтерес до дій з іграшками різної форми, величини і кольору; переживання позитивних емоцій під час гри з предметами різного кольору, форми, величини; *когнітивний критерій з показники*: уявлення дітей про колір предметів; уявлення про форму предметів; уявлення про величину предметів; *діяльнісний критерій з показники*: вміння дітей розрізняти предмети за кольором; уміння дітей розрізняти предмети за формою; вміння дітей розрізняти предмети за величиною.

На основі зазначених критеріїв та показників було визначено три рівні сенсорного розвитку: високий, середній та низький.

До кожного з критеріїв було дібрано низку експериментальних завдань. Так, з метою виявлення уявлення дітей про колір предметів, форму предметів, величину предметів ми використали ігри «Знайди той самий», «Цікава коробка», «Великий і маленький». З метою виявлення інтересу до дій з іграшками різної форми, величини і кольору; переживання позитивних емоцій під час гри з предметами різного кольору, форми, величини ми спостерігали за дітьми під час ігрової діяльності, під час проведення гри «Розклади фігури», провели з ними гру «Що тобі більше подобається?». З метою виявлення вміння дітей розрізняти предмети за кольором, формою, величиною ми організували ігри «Обери доріжку», «Зайчєня», «Пригости Зайчика». Дослідження, проведене на констатувальному етапі, показало, що за всіма критеріями сенсорний розвиток дітей експериментальної та контрольної груп переважно знаходиться на середньому рівні: від 30% до 50% – у дітей експериментальної групи та від 35% до 60% – у дітей контрольної групи.

5. Для підвищення рівнів сенсорного розвитку серед дітей експериментальної групи був проведений формувальний етап експерименту, який передбачав реалізацію педагогічних умов (організацію предметно-розвивального середовища, проведення ігор-занять з дотриманням умов послідовності і системності, тісний зв'язок з батьками вихованців). Було оновлено предметно-розвивальне середовище, створена доброзичлива психологічна атмосфера, діти самостійно вибирали іграшки для обстеження, ігри. Робота проводилася за складеним планом. Для формування уявлень про величину були проведені такі ігри: «Великий – маленький», «Мій розмір», «Більше – менше», «Лялька йде в гості», «Розклади по розміру», «Чудовий мішечок» та інші. Для формування уявлень про форму предметів проведені ігри «Сховай від дощичку», «Розклади правильно», «Якої фігури не стало?», «Підбери за формою», «Геометричне лото», «Жив-був кружечок», «Закрий віконце в будиночок», «Відкрий замок» та інші. Для формування уявлень про колір проведено ігри «Знайди предмет такого ж кольору», «Назви колір предмету», «Розклади предмети за кольором», «Машини їдуть по домівках», «Машина заблукала», «Що художник розфарбував невірно» та інші. Проведено заняття «Кошенята на прогулянці», «Птахи радіють сонечку», «Наші іграшки чудові», «Подорож до країни Сенсорики».

Під час проведення ігор-занять ми використовували з дітьми різні види діяльності: ігрову, аплікацію, малювання, ліплення. Заняття, проведені з використанням низки методів і прийомів, відповідали віку малят.

Була проведена робота з батьками: організована батьківська школа з метою підвищення рівня знань батьків щодо сенсорного розвитку малюків. На заняттях батьківської школи проведені семінари, консультації, батьківські збори у формі майстер-класу, надані рекомендації щодо облаштування ігрового осередку вдома, запропонували низку сенсорних ігор для дітей раннього віку.

6. Контрольний етап дослідження підтвердив ефективність проведеної роботи по реалізації педагогічних умов із сенсорного розвитку дітей раннього віку: за час проведення педагогічного експерименту в дітей експериментальної

групи за всіма критеріями збільшення відбулося від 15% до 20%, у дітей контрольної групи зміни не суттєві (від 0% до 5%).

Отже, гіпотеза підтверджена, мета досягнута, завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція, 21.12.2020р.). URL : mon.gov.ua > doshkilna-osvita (дата звернення 12.02.21).
2. Барташнікова І. А. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті у дітей : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 56 с.
3. Біла І. М. Психологія творчого конструювання в дошкільному віці: автореферат дис. ... докт. психолог. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2012. 39 с.
4. Борисова О., Тур М. Вплив ігрового середовища на формування творчої особистості дошкільника. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. Сер. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(1). С. 38–42.
5. Венгер Л. А., Пилюгина Э. Г., Венгер Н. Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка. Москва : Просвещение, 1988. 143 с.
6. Венгер Л. А. Виховання сенсорної культури дитини від народження до 6 років. Київ : Просвіта, 2005. 144 с.
7. Венгер Н. Б. Об усвоении ребенком систематизации внешних свойств предметов. *Вопросы психологии*, 2000. № 4. С. 77–86.
8. Внук О. Д. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. № 8. С. 18-21.
9. Гальперин П. Я. Введение в психологию. Москва : Академия, 2006. 386 с.
10. Гербова В. В. Виховання та розвиток дітей раннього віку: посібник для вихователя. Харків : Основа, 2000. 224 с.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 373 с.
12. Денисенко Т. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку як передумова формування обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11(18). С. 47–52.

13. Дитина : Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / В. О. Огнев'юк. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Гринченка, 2016. 304 с.
14. Дорошенко З. П. Сенсомоторний розвиток дитини раннього дошкільного віку : теорія і практика. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2007. С. 142–157.
15. Драгунський В. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Харків : Основа, 2009. 186 с.
16. Дроботій О., Кривоніс М. Сенсорний розвиток дошкільнят. Харків : Ранок, 2015. 192 с.
17. Дубровіна І. В. Психологія : підручник для студ. середніх пед.навч.закладів. Харків : Академія, 2002. 464 с.
18. Дудкевич Т. В. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
19. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва : Владос, 2009. 359 с.
20. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. 112 с
21. Закон України «Про дошкільну освіту». Київ : Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2001. 55 с.
22. Запорожець О. В. Психологія. Київ : Радянська школа, 1997. 231 с.
23. Запорожець А. В. Розвиток сприймання в ранньому дошкільному дитинстві. Київ : Освіта, 2006. 302 с.
24. Формирование восприятия у дошкольников / Под ред. А. В. Запорожца, Л. А. Венгера. Москва : Просвещение, 2010. 280 с.
25. Жічкіна А. Значущість гри в розвитку людини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 2–6.
26. Кадірова Л. І. Сенсорний розвиток дітей раннього віку як наукова проблема : електронний ресурс. URL : rusnauka.com/6_PNI_2014/...(дата звернення: 20.04.2020).
27. Кашук Н. Сутність сенсорного розвитку дитини 3-го року життя. URL : www.ird.npu.edu.ua/files/kachuk_2.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
28. Козлова С. А. Дошкільна педагогіка. Харків : Академія, 2001. 416 с.

29. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного ставлення дошкільника (системний підхід). Київ, 2002. 306 с.
30. Кривоніс М. Л. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. Харків : Видавництво «Ранок», 2012. 256 с.
31. Кривошея Т. М. Конструювання з будівельного матеріалу як засіб формування у дітей раннього віку сенсорних еталонів та елементарних математичних уявлень. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. Вип. 6 . С. 29-34.
32. Крутецкий В. А. Психологія : навч. посібник для учнів пед. училищ. Харків : Основа, 2006. 386 с.
33. Леонтьев А. Н. Психическое развитие ребенка в дошкольном возрасте / А. Н. Леонтьев. *Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста*. Москва : Академия, 2008. С. 4-15.
34. Лобода С. Сенсорні дидактичні ігри. *Дошкільне виховання*. 2007. № 10. С. 12-18.
35. Лохвицька Л. В. Розвивальне середовище для дітей 3-го року життя. *Дошкільне виховання*. 2003. № 11. С. 12–14.
36. Лохвицька Л. В. Концептуальні засади проектування розвивального предметного середовища в дошкільних навчальних закладах. *Педагогічна теорія і практика: Зб. наук. пр. Київського міжнародного університету*. 2010. С. 159–169.
37. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* : зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3-4. С. 151–153.
38. Монтессори М. Значение среды в воспитании. *Частные школы*, № 4, 1995.
39. Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей : підручник для студ. вузів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.
40. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва : Академия, 2000. 548 с.

41. Мухина В. С. Игрушка как способ психического развития ребенка
Возрастная психология. Детство. Отрочество. Юность. Москва : Академия,
2009. С. 211-218.
42. Немов Р. С. Психология: пособие для студ. выс. учеб. заведений: У 3 кн. 4-е
вид. Москва : Гуманист. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 1: Общие основы
психологии. 688 с.
43. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення
предметів у дітей раннього віку : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата
пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ , 2005. 209 с.
44. Олійник Л. Вивчення особливостей розвитку дитини раннього віку у групі
дошкільного навчального закладу. *Проблеми діагностики та проектування
розвитку обдарованості дошкільників: матеріали II Всеукраїнської
науково-практичної конференції, 11–12 квітня 2013 р., м. Алушка, АР Крим.*
Київ : Інститут обдарованої дитини, 2013. 328 с.
45. Павелків Р. В. Дитяча психологія. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
46. Сех Н. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку
засобами образотворчого мистецтва. *Молодь і ринок.* 2018. № 9. С. 150-154
47. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник. Київ : Академвидав,
2013. 464 с.
48. Пілюгіна В. А. Сенсорні здібності малюка: Ігри на розвиток сприйняття
кольору, форми, величини у дітей раннього віку. Київ : Просвіта,
2016. 112 с.
49. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» /
О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець,
2012. 264 с.
50. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». У 2 ч. Від
народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова
та ін. : наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч. 1.
204 с.

51. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / за ред. В. Шапаря. Харків. : Прапор, 2009. 672 с.
52. Сенсорне виховання дітей раннього віку : URL : svyatoshinruo.kiev.ua/2013-10-10..(дата звернення: 20.04.2020).
53. Сенсорные способности малышей: Игры на развитие восприятия цвета, формы и величины у детей раннего возраста: кн. Для воспитателей дет. саду и родителей. Москва : Просвещение: АТ «Учеб. літ.», 2016. 95 с.
54. Смольникова Г. Розвиваємо у малят сенсорну та дрібну моторику рук. *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 20–22.
55. Сухар Л. В. Конструювання в ДНЗ. Харків : Ранок, 2016. 76 с.
56. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя. Харків : Основа, 2014. 144 с.
57. Тлумачний словник української мови. URL : slovnyk.ua (дата звернення 13.02.2021).
58. Тлумачний російсько-український словник. URL : 194.44.152.155 › elib › local PDF(дата звернення 13.02.2021).
- 59.Тріщун Н. А. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. Ржищів, 2013. 44 с.
60. Урунтаева Р. А. Психология дошкольника. Москва : Академия, 2007. 337 с.
61. Фунтікова О.О. Дитина й розумова діяльність: до питання про навчання. *Дошкільна освіта*. 2004. № 4 (6). С. 33–37.
62. Шмаков С. А. Природа і структура гри. *Проблеми виховання*. 2006. № 1. С. 30–37.